

ПОЛИТИКАТА НА УИНСТЪН ЧЪРЧИЛ ЗА СЪВЕТ НА ЕВРОПА ПРЕЗ ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА*

РОСТИСЛАВ БОТЕВ

Rostislav Botev. WINSTON CHURCHILL'S POLICY TOWARDS A COUNCIL OF EUROPE DURING THE SECOND WORLD WAR

As British Prime Minister (1940–1945) Winston Churchill dedicated much of his efforts to the formation of a special europeanist organisation, called “Council of Europe”. A surprising direction of his policy, this was a result of the intensified propaganda of Hitler's Germany for a Nazi dominated United Europe and of the Roosevelt–Stalin intention to nullify the European influence in the world. Because of his belief in national sovereignty Churchill was antagonist also to the Resistance's ideas for a European Supra-national Federation. Making use of the Foreign Office plans for European confederations he suggested that the Council of Europe be an organisation of 12 states and confederations, each with one representative in it. The Council of Europe was to be subordinated to the Supreme World Council whose main purpose was to be preserving the peace after the war. Between 1942 and 1944 these ideas were expressed in several memorandums, a speech and one very important conversation with the Americans but they had no chance to come true because of the decisive Russian (and American) rejection. Nevertheless in Tehran and Dumbarton Oakes Churchill made some desperate efforts to convince his war-time partners that it would be in favour of the peace if Europe was united. Thus Churchill hinted at his future europeanist activity and the real formation of the Council of Europe in 1949 which made him one of the fathers of the European Idea.

Като министър-председател на Великобритания през войната Уинстън Чърчил полага значителни усилия за обединението на Европа. Също като федералистите¹ той вижда в това начинание гаранция за предотвратяване на следващи

* Настоящата работа е част от докторска дисертация на автора на тема „Уинстън Чърчил и европейската идея“.

конфликти. Желанието, което изразява през 1930 г. в статията си „Обединените европейски държави“², страната му да остане извън планираното европейско обединение, минава на заден план, тъй като необходимостта от обединяване на цяла Европа трябва да се противопостави на нацистката проевропейска пропаганда и на експанзионистичните намерения на Съветския съюз в Източна Европа. Чърчил с готовност жертва абсолютната независимост на Обединеното кралство в името на мира и задържането на руснаците извън европейската цивилизация. Този различен възглед за Европа той облича в новото име Съвет на Европа – израз, който употребява за пръв път през есента на 1942 г. в меморандум до Военния кабинет³. Съветът на Европа – органът, който ще ръководи и представлява европейското обединение – трябва да бъде нещо съвсем различно от Съединените европейски щати и от Паневропа, популярните теории от XIX и първата половина на XX в. Той ще бъде предимно политическо обединение, с по-слаба икономическа обвързаност, тъй като ще е и по-обхванат; ще представлява тази част на човечеството в един Върховен световен съвет, имащ за цел опазването на мира.

В това отношение Чърчил попада в средата между двете крайни теории за бъдещето на Европа, които участниците в Антихитлеристката коалиция лансират през войната. Дейците на съпротивата и множеството европейски емигранти застават на федералистски позиции и настояват за пълноценна интеграция и отказ от националния суверенитет, за създаването на една силна европейска федерация, която ще играе ключова роля в следвоенния свят⁴. Срещу тях стоят правителствата на САЩ и СССР, които от своя страна са убедени, че само пълното отслабване на Европа, този източник на световни конфликти, и предаването на световните дела в ръцете на неевропейските сили (вкл. Великобритания) може да гарантира мира⁵. На фона на този конфликт англичаните се опитват да проправят път за своя Съвет на Европа, структура от полусуверенни държави и конфедерации, която ще има важна, но не ключова роля за мира след войната и най-вече ще има задачата да възстанови „славата на Европа“ след пълната разруха, която я е сполетяла. Във време на война обаче тежестта на отделните играчи зависи от военните им способности, така че балансът между тези три теории е привиден – всъщност не само федералистката, но и британската теория няма никакъв шанс за успех пред твърдата решимост на Съветския съюз и Съединените щати да утвърдят слабостта на Европа и сами да поемат ръководството на света.

До момента, когато идеята за създаване на Съвет на Европа се установява в политиката на Уинстън Чърчил през 1942 г., той по различни начини е показвал, че не е безразличен към европейските движения. Статията от 1930 г., макар да отхвърля вероятността Великобритания да се присъедини към планираното европейско обединение, все пак подкрепя намерението на френското правителство, което е много повече, отколкото всеки друг британски политик⁶, както и самото британско правителство, правят в полза на плана на Бриан за

федерален съюз⁷. По-късно през 30-те години Чърчил ръководи британския клон на международната организация Дружество за нова общност (New Commonwealth Society), която преценява, че е твърде утопично да се работи за създаването на европейско или световно федерално правителство, така че съсредоточава силите си в полза на едни международни военни сили, въоръжени и екипирани по най-модерен начин, които при необходимост трябва да се притекат на помощ на държавите, станали жертва на агресия⁸. По този начин обаче Чърчил търси пътища за гарантиране на световния мир, които не предвиждат никакви специални европейски структури.

След като през септември 1939 г. влиза в правителството на Великобритания и дори в Малкия военен кабинет от 6 души⁹, а през май 1940 г. става и министър-председател, Чърчил има по-голяма възможност да реализира своите идеи като част от външната политика на страната. В първите дни от управлението си обаче той е изцяло ангажиран с воденето на военните действия, тъй като германците нахлуват неударно във Франция и поставят под въпрос участието на единствения британски съюзник във войната. На 16 юни, целейки да окупира французите и да запази позициите на пробританското правителство на Пол Рейно, Военният кабинет издава декларация за „нерушим съюз“¹⁰ с Франция, която предвижда обща нация, общ военен кабинет и общ парламент. Този уникален акт трябва да реши само моментни проблеми¹¹, но впоследствие федералистите го тълкуват като принципно предложение за френско-британски съюз, който не само може да се поднови при първа възможност, но и лесно би станал основа на едно цялостно европейско обединение. Такова е мнението на Куденове-Калерги, който по-късно пише: „Ако предложението на Чърчил за съюз с Франция бе прието, 16 юни щеше да стане рожден ден на Обединена Европа, защото емигрантските правителства на Полша, Чехословакия, Белгия, Люксембург и Норвегия щяха да се присъединят към англо-френския съюз. До края на войната щеше да се зароди единна европейска нация с един кабинет, една армия, една икономика и един парламент.“¹² Подкрепя го и Пол Рейно: „[След събитията от юни 1940 г.] аз продължих да мисля, че френско-британският съюз, както го предложи Чърчил, можеше да стане база за обединение на цяла Европа. И през следващите години на усилено размишление все повече и повече се убеждавах, че след победата на съюзниците е необходимо, за да осигурим мира, да се върнем отново към предложението на Чърчил, направено, за да се спечели войната.“¹³

Поставено в изключителна обстановка, когато трябва да избира между приирие с Германия и обединение с Англия, френското правителство отхвърля декларацията за „нерушим съюз“¹⁴. Тя обаче вълнува федералистите през цялата война¹⁵; въпроси, свързани с предложението от 16 юни 1940 г., се отправят към Чърчил дори и след като престава да бъде министър-председател на страната¹⁶. Така че, що се отнася до това предложение, несъмнено е, че защитниците на европейската идея вменяват на Чърчил намерения, каквито, свърза-

ни с него, той никога не е имал. По тази причина активната позиция в полза на европейска федерация, или както самият Чърчил я нарича Съвет на Европа, която британското правителство приема по-късно през войната, не изненадва почти никого.

През юни 1940 г. международното положение на Великобритания и на Чърчил като неин министър-председател става извънредно сложно. Той губи единствения си съюзник, способен да спре сухопътните армии на Хитлер – Франция, която се превръща в германски сателит. Северната част на страната, вкл. Париж, е окупирана от победителите, а на юг с правителство, работещо във Виши, се запазва автономна френска власт, доминирана от Филип Петен¹⁷. Дори само този факт означава сериозно, макар и временно поражение за Чърчил. Само няколко месеца след предложението за „нерушим съюз“ във Франция на Петен се съживяват традиционните антианглийски настроения¹⁸, мотивирани от вековната вражда в миналото. Чърчил не успява да постигне и друга важна цел – в този напрегнат момент той не получава никакви сигнали от Съединените щати, че биха подкрепили съюзническите усилия срещу нацизма¹⁹. По това време Рузвелт е в предизборна кампания, която води под лозунга за неучастие във войната и не може да се ангажира с нищо конкретно, свързано с нея, преди да са минали изборите. Единственият леко успокояващ факт е, че на 17 юни генерал Дьо Гол се прехвърля в Лондон, откъдето на следващия ден говори по радиото, обявявайки, че Франция ще продължи борбата²⁰. Така той показва на своите съюзници и на света, че има французи, които се противопоставят на примирието с Германия – и макар около него да се събира съвсем малък брой, това дава началото на движението, което по-късно ще приеме името „Свободна Франция“²¹.

В резултат на германските успехи повече от половината европейски континент попада под контрола на Хитлер²². Там, където властта му не е пряка, съществуват марионетни или съюзнически правителства или благоприятно настроени неутрални държави, част от които – Испания, Португалия, Унгария и някои от балканските страни, са готови да приемат принципните идеи на националсоциализма, особено по отношение на държавата и икономиката. На изток Хитлер все още се опира на съюза си със Сталин²³. По този начин Европа изживява едно насилствено обединение, допълнено през 1941 г. с абсорбирането на Балканите и разширено до Москва и Ленинград. В тази обстановка на паднали граници чувството за по-голяма близост между европейските нации не е само резултат на нацистката пропаганда. Колаборационистите от всяка нация развиват идеи за европейска организация, насочена срещу външните сили. Докато поляците и румънците смятат за свой основен неприятел Съветския съюз, французите гледат на унифицирането на континента като на противопоставяне на Великобритания²⁴.

В тази ситуация пропагандата на националсоциалистите лесно стига до мисълта да използва европейската идея. Всъщност тя винаги е говорила за „нов

ред“ и „нова Европа“, в които обаче влага различно съдържание²⁵. Хитлер няма никакви намерения да създава европейска федерация, в която народите ще си сътрудничат на равни начала. Макар че по сърце той е един „изключителен европейец“, пропагандата му използва европейската идея само за да печели популярност и доверие. За нея е характерен стремежът да се задоволява с ефектни фрази, да теоретизира за важността на европейската цивилизация, докато същевременно избягва да заявява конкретното си виждане за новия ред. На 5 април 1940 г. Йозеф Гьобелс заявява пред представители на германската преса, че няма ясни идеи за бъдещето на континента: „Ако някой ни попита сега как си представяме нова Европа, ще трябва да кажем, че не знаем. Естествено имаме идеи; но ако ги представим, веднага ще си навлечем врагове и ще засилим съпротивата. Почакайте, докато спечелим войната, и тогава ще разберете.“²⁶ През лятото на 1941 г. с германското нападение срещу Сталинова Русия пропагандата получава още един силен довод, с който допълва мотивацията си за обединена Европа. Противопоставянето на Европа на болшеvizма не е нищо ново в европейското движение. Хитлер отново (както преди 1939 г.) започва да говори за руския варваризъм, който е несъвместим с европейската цивилизация – „ако методите на болшевиките успеят, то европейската култура ще бъде заменена с най-страшно варварство, каквото никога не е съществувало“²⁷. В кампанията срещу руснаците се издигат лозунгите за „Общоевропейска борба срещу болшеvizма“ и „Хитлер – водач в битката за европейска цивилизация“²⁸. Развива се теорията за защитата, която Третият райх давал на малките европейски нации срещу интересите на извъневропейските сили²⁹.

От принципни позиции Фюрера е против използването на европейската идея за пропаганда. Фразите на Гьобелс не съвпадат със собствените му виждания за това, какво трябва да се разбира под Европа. От Европа той иска само да позволи на германския народ да заеме полагаемото му се място³⁰. Никога не е позволявал пропагандирането на европеизма, макар че и не го е забранявал изрично. Пред свои познати той заявява, че „Европа не е само географско понятие, тя е също културна и морална концепция“³¹; и същото с други думи: „Европа не е географска концепция, а въпрос на това, каква кръв тече във вените ти“; истинската граница между Европа и Азия е „тази, която разделя германския от славянския свят. Наш дълг е да я преместим там, където искаме тя да бъде“³². Европа трябва да стане синоним на тевтонската империя на германската нация³³. Така че са прави всички европейци, които подозират, че истинската цел на използването на европейската тематика от нацистите е да осигурят най-малко доминиращо място на Германия на континента след края на войната.

През 1943 г., когато германското поражение започва да се предсеща, външното министерство на Райха изработва една по-детайлна схема за европейска конфедерация³⁴, целяйки да ограничи отлива от поддръжници на германската власт. Разбира се, тази схема потвърждава лидерската позиция на Германия, но въпреки това не се посреща с одобрение от Хитлер и в общи линии не се раз-

пространява. Но дори самият той започва да променя възгледите си, стигайки до извода, че пътят към световната хегемония минава през хегемония в обединена Европа – „струпването на малки държави в Европа трябва да бъде ликвидирано най-скоро. Целта на нашата битка трябва да бъде да създадем обединена Европа. Само германците могат наистина да организират Европа“³⁵.

Макар че в същността си Гьобелсовата пропаганда е далеч от междувоенните разбиращения за европейска федерация, тя успява до известна степен да се превърне в тяхно логично продължение. Влиянието ѝ е достатъчно силно, за да предизвика дори у Чърчил контрапредложения за европейското развитие. Тя се възползва от рухването на редица европейски държави, вкл. и велики сили, развива тезата, че Германия е призвана да обедини европейците срещу чуждите на европейската култура Великобритания и Русия, че именно Германия е естественият и неоспорим водач на Европа. На това британският премиер отговаря с настояване за равнопоставеност между държавите, за уважение към демократическите ценности и за приятелски отношения с останалите континентална Европа едва когато политическата сила на Германия премине своя зенит.

Съвсем различни идеи спрямо нацистката пропаганда изразява антихитлеристката съпротива в окупираните страни³⁶. В първите месеци на германска власт Съпротивата е лишена от популярност и не развива почти никаква дейност, освен да анализира причините за избухването на войната. По-голяма част от населението и дори интелектуалците приемат германската хегемония и са готови да ѝ сътрудничат. През 1942 г. обаче настъпва цялостно разочарование, тъй като истинските намерения на Третия райх да превърне останалите европейски държави в опори на собственото си величие стават очевидни; значение имат и беззаконието, потъпкването на човешките права и расистката политика на правителството. Колаборационистите от първия етап напускат германците и се вливат в групите на Съпротивата; макар че по този начин тя не получава по-голяма възможност да се противопоставя с оръжие на окупационните власти, засилва се влиянието ѝ в обществото, а донякъде и влиянието ѝ върху страните от Антихитлеристката коалиция. Поради географската и емоционалната близост на Великобритания това влияние може да се забележи само върху политиката на правителството на Чърчил – единствената демократична европейска сила, която продължава да воюва с Германия³⁷.

Основната цел на Съпротивата е отхвърлянето на германската власт от целия европейски континент. Групите на Съпротивата във всяка отделна страна работят с правителството в емиграция, което в най-честия случай се намира в Лондон³⁸. Възгледите им за бъдещето на Европа в много случаи си приличат и именно чрез своите емигрантски правителства окупираните народи могат да контактуват с англичаните. Съпротивата приема за сигурна победата на демократичните сили във войната, но тя не смята, че е разумно след победата да се възстановят предишните отношения между националните държави. Множест-

во нелегални памфлети и статии от нелегални вестници се изказват в този смисъл. Те не искат „връщане на балканизацията на континента, при която всеки народ се е затворил зад своите икономически и политически бариери“³⁹. Дейците на Съпротивата не само възприемат и развиват идеята за изживяването на националната държава и на международната система от суверенни единици, но и са най-крайните ѝ поддръжници. Те смятат, че човешкото достойнство стои по-високо от националната държава и приемат за най-важни блага мира и общественото богатство. За да се преодолее традиционната сила на националната държава, се предлага повече права да се отстъпят на местните органи на самоуправление, които да балансират стремежите на държавата към абсолютна власт.

Съпротивата се опитва да даде отговор на въпросите, вълнуващи обикновените хора – кой ще гарантира мира след края на войната, защо се проваля Обществото на народите (ОН) като гарант на мира и защо при създадената юридическа система срещу войната, дори немислима преди 1914 г., само двадесет години по-късно избухва нов ужасяващ конфликт. Едно обяснение, дадено от Леон Блум (в момента затворник, но въпреки това с влияние върху Съпротивата) става особено популярно. „[Обществото на народите не успя да запази мира], защото то не беше суверенна сила със собствени права, превъзхождаща и независима от националните правителства; защото за да наложи своите решения то не разполагаше нито с политическа, нито с финансова власт, така че да принуди всяка една от националните държави да му се подчини.“⁴⁰ Дават се и други обяснения за провала – защото ОН било прекалено амбициозно, опитвайки се да оправи земното кълбо, докато в Европа, люлката на конфликта, царял хаос; и защото САЩ и СССР не участвали пълноценно в него.

По-труден е отговорът на въпроса как да се гарантира мирът оттук нататък. Има две възможни решения, но Съпротивата като цяло не счита, че и двете биха имали задоволителен резултат. Първото предвижда създаване на организация, подобна на Обществото на народите, но на базата на по-точно регламентирано международно право, където ще фигурират ясни способности за решаване на конфликтите. Би било добре, ако тази организация има правото да нарежда на всичките си участници, но е съмнително, че САЩ, СССР, а и Великобритания биха се отказали от своя суверенитет на каквато и да било цена. Затова, ако трябва да се изгражда федерация или федерации, по-добре да бъде на ограничена територия, в Европа. „Така доброволната европейска федерация заема съзнанието и става главна точка в програмите на всички некомунистически съпротиви.“⁴¹ Федерално правителство, отговорно не пред държавите, а пред народите, федерална армия (при забрана за съществуването на национални армии) и арбитражен съд – това трябва да са според левите сили в Съпротивата акцентите на бъдещия съюз⁴². Десните са по-резервирани и предпочитат обединението да придобие ограничена форма (конфедерация) с правителство с малки права и икономически съвет; но повечето автори са за отказ от суверенните

права в най-важните области – външна политика, икономика и отбрана. Те вярват, че ако се създаде силно европейско правителство, войната ще стане абсолютно невъзможна.

Една европейска федерация, според дейците на Съпротивата, ще има успех в решаването на проблемите на континента поне в пет направления – ще предотврати повторната поява на тоталитарни режими, като ограничи силата на националната държава; ще предотврати нови войни, започващи от Европа; ще позволи на Германия да изживее своята агресивност без унижителни договори и чужд въоръжен контрол; ще се решат множество икономически проблеми с въвеждането на общ европейски пазар; европейската цивилизация – уникална с историческата и културната си значимост – ще оцелее, но и ще добие известна тежест наред с великите сили⁴³.

Съпротивата разработва в детайли всичките си европейски идеи. Желанието за противопоставяне на нацистката европейска пропаганда е само част от мотивацията. Връзките, които създават помежду си отделните групи на Съпротивата – французи, германци, холандци, датчани, норвежци, италианци, поляци, чехи и югославяни – водят до уеднаквяване на европейските им възгледи. Венец на проевропейската им пропаганда е втората декларация на Женевската конференция на групите на Съпротивата от 20 май 1944 г. Документът казва следното: „Народите на Европа са обединени в тяхната съпротива срещу германската окупация. Тази обща борба е създала между тях солидарност и общи интереси... Европейският мир е ключ към сградата на световния мир. В живота на едно поколение Европа два пъти стана център на конфликти, за които главната причина бе съществуването на тридесет суверенни държави в Европа. Най-наложителната задача е да сложим край на тази международна анархия чрез създаването на Европейски федерален съюз.“⁴⁴

Въпреки постепенното включване на все повече хора в групите на Съпротивата, нейното обществено значение не трябва да се надценява. Масата от населението остава аполитична, така че в контекста на цялото общество европейските идеи нямат голяма тежест. Дори не цялата Съпротива се съгласява с тях. Категорично им се противопоставят комунистите, които се подчиняват на заповедите на Москва⁴⁵. Те настояват за възстановяване на предвоенната система от суверенни държави, но във всички западноевропейски групи на Съпротивата са малцинство. Стремешът към европейска федерация е твърде ограничен в тези държави, които остават неутрални във войната – Швеция, Швейцария, Испания и Португалия⁴⁶, – както и във воюващите Великобритания и Русия. Там авторитетът на държавата – единственият гарант за сигурност в бушуващата война – е все още висок, икономиката остава затворена в националните граници, така че условията за разпространение на европейски идеи не са благоприятни.

В месеците след падането на Франция отношението на британското обществено мнение към въпроса за европейската федерация значително се променя.

За около година страната е изправена сама срещу колосалната сила на Третия райх⁴⁷. Оцеляването ѝ укрепва вярата в ефективността на националните институции и чувството за национална гордост. Голяма част от това доверие е отправено към правителството и конкретно към министър-председателя Уинстън Чърчил. Британците все повече свързват победата във войната с американската подкрепа – всички надежди Европа сама да се пребори срещу нацизма са изоставени⁴⁸. По тази причина по-голяма популярност получава схващането за англосаксонско единство от двете страни на Атлантическия океан. В отношението към континенталните народи преобладава предпазливостта. Тези чувства се развиват особено силно след като Съединените щати са въвлечени във войната през декември 1941 г. Противоположно на зимата на 1939–1940 г. вече британското общество смята, че по-важни са връзките извън Европа, с другите велики сили, участници в Антихитлериската коалиция⁴⁹. Идеите на Федералния съюз губят голяма част от привлекателността си и почти не се дискутират. Въпреки това главно сред интелигенцията продължават да се развиват слаби настроения в полза на европейска федерация след края на войната. В съответствие с развитието на следвоенните планове на съюзниците поддръжниците на европейската идея са готови да поставят европейската федерация в контекста на една световна организация за сигурност или да я разглеждат само като далечна перспектива, но остават убедени в нейната необходимост⁵⁰.

В Съединените щати идеята за обединение на Европа също намира привърженици. През междувоенния период сред американските управляващи доминират подозренията спрямо всяка идея за федерация в Европа. В традиционния изолационистки дух на американската външна политика се счита, че това са опити да се изолират капиталите на САЩ от континента⁵¹. В началото на войната в резултат от пристигането на редица емигранти от Европа започват да проникват и идеите за европейско обединение. Американците получават информация за това изцяло от европейски (предимно британски) автори⁵², но бързо оценяват резултатите, които реализирането ѝ би могло да постигне. Макар че в обществото не се развива никаква дискусия по въпроса, политиците трябва да вземат отношение. Привържениците и противниците на европейското обединение са разпределени приблизително по равно. Десните крила в Републиканската и Демократическата партия отхвърлят всяко ангажиране на страната в нова организация за сигурност⁵³, припомняйки края на Обществото на народите, както и факта, че най-сериозният опит на САЩ да се намесят в световните и европейските дела, предприет от Уилсън, завършва с нов изолационизъм. Конгресът и президентът обаче не споделят това крайно разбиране и са уверени, че като една от най-силните държави в света САЩ трябва да понесат своята отговорност в създаването на нов международен ред⁵⁴.

Американското правителство започва да планира следвоенния свят още преди влизането на САЩ във войната през декември 1941 г.⁵⁵ За пръв път Държавният департамент показва интерес към идеята за европейска федерация през

май 1940 г. Към Департамента съществува Комитет за следвоенно планиране, който приема с разбиране стремежа на европейските народи към обединение. Повлиян от ширещите се в Европа федералистски идеи, той публикува план за регионална организация на европейския континент, в който основната идея напълно съответства на исканията на европейците – националните държави да се откажат от суверенитета си до такава степен, че една наднационална власт да има възможност да предотврати началото на всяка нова война. Планът предвижда Европа да бъде разделена на девет единици, чиито представители да съставят общата власт. Част от държавите трябва да се формират в конфедерации, за да могат тези единици да бъдат приблизително равни, но четири от великите сили (Великобритания, Франция, Германия и Италия) ще участват в общото правителство самостоятелно. Наред с тях ще участват и пет конфедерации – Иберийска (Испания и Португалия), Скандинавска, Дунавска (Чехословакия, Унгария и Югославия), Балканска (Румъния, България и Гърция) и една между Полша и Балтийските държави. Управляващото тяло ще има властта да налага решенията си на всички единици⁵⁶.

Този план излиза във време, когато войната е все още европейски въпрос и нищо не предвещава скорошното падане на Франция. Той има за цел да убеди правителството на САЩ в едно решение на европейските проблеми в духа, в който самите европейци го предлагат. Но той е важен и с това, че силно прилича на по-късните планове на британския кабинет и лично на Чърчил за следвоенното уреждане на Европа – особено с идеята за формиране на конфедерации, равностойни на великите сили. Същевременно в плана се предвиждат подобни съюзи в Америка и Азия, което окончателно потвърждава, че между него и идеите на Чърчил има връзка. Падането на Франция през юни 1940 г. отлага временно всички предложения по въпроса за бъдещето на Европа. Едва през втората половина на 1942 г. интересът се възражда, но от страна на неправителствени организации. Съветът по международни отношения в Ню Йорк препоръчва в един меморандум създаването на европейски икономически съюз. „САЩ могат да подкрепят икономическото обединяване на Европа като стъпка към избягването на една самозадоволяваща се икономика. С позитивна политика Америка трябва да има за цел взаимното проникване на европейската икономика с тази на останалия свят, както и понижаването на икономическите бариери вътре в Европа.“⁵⁷

На Атлантическата среща между Чърчил и Рузвелт през август 1941 г., която се увенчава с Атлантическата харта⁵⁸, се обсъждат принципните рамки на следвоенния свят и се провъзгласяват принципите на свободата, самоопределението, мира, сигурността и просперитета. Същите принципи по-късно се развиват и в „Декларацията на Обединените нации“, подписана на 1 януари 1942 г. от 26 държави⁵⁹. Чърчил предлага в Атлантическата харта да се включат клаузи за създаването на силна мироопазваща организация в световен мащаб, но президентът отказва⁶⁰. Той не иска да се формира ново Общество на народите,

но все още не е готов да предложи алтернатива. При всички случаи смята, че гарантирането на мира трябва да бъде постигнато от великите сили, а не от всички държави, което през 1942 г. изразява в своя план за „Четиримата полици“⁶¹. Този документ предвижда мирът да се пази от САЩ, СССР, Великобритания (Британската общност) и Китай, а целият останал свят да се разоръжи; всеки от „полиците“ ще има регион на действие, в които Европа е сведена до нивото на всички останали части на планетата⁶². По този начин Рузвелт напълно пренебрегва европейския проблем по начина, по който го виждат федералистите. Той смята, че Европа ще бъде безопасна, когато е слаба и подчинена на великите сили, тъкмо обратно на мнението на защитниците на европейската идея, за които спокойствието на континента се свързва с неговото богатство. Това не означава, че президентът на Съединените щати не е запознат с предложенията на различни федералистски организации и на собствения си Държавен департамент. През 1943 г. Паневропейският конгрес, свикан от Куденове-Калерги в Ню Йорк, му предлага детайлно разработена програма за създаването на европейски съюз; Рузвелт я отхвърля⁶³. Държавният департамент също издава подобен меморандум (лятото на 1942 г.), но дори не го представя на президента, тъй като не съвпада с общата политика на правителството. Към това трябва да се прибавят и упоритите опити на Чърчил да вмъкне в планове на съюзниците някаква форма на европейско обединение.

Всички тези усилия остават напразни поради руското несъгласие със самата основа на идеята за европейска федерация. През целия период политиката на Сталин в това отношение се променя съвсем бавно от резервирано съгласие към пълно отхвърляне. От времето на плана на Бриан, който заклеиява като „буржоазно антисъветско интервентистко движение“⁶⁴, съветската дипломация, не без известни основания, отхвърля и се стреми да провали всички планове за обединение на Европа, независимо дали включват Съветския съюз. След 1941 г. за Рузвелт Сталин винаги е бил по-важният политически партньор от Чърчил; Сталин, олицетворението на една нова световна система, е личност, която принадлежи на бъдещето; Чърчил – напротив, е личност на миналото с всичките си империалистически схващания⁶⁵. По тази причина американският президент предпочита да запази добрите си отношения със Сталин и да се съгласи с неговото отхвърляне на всякакви регионални организации в Европа. За да спечели по-лесно войната, Рузвелт се съгласява да остави Източна Европа като сфера на влияние на СССР и по този начин приема империалистическата политика на Сталин, изразена с девиза „разделяй и владей“⁶⁶. Той често повтаря думите на Сталин, че никоя държава в Европа не се нуждае от специални организации в своя защита, тъй като самата близост на Съветския съюз гарантира независимостта ѝ.

През лятото на 1943 г. американците окончателно приемат първостепенната важност на отношенията си със Съветския съюз, загрижени да не загубят огромната му човешка сила като съюзник. Държавният секретар Кордел Хъл и

съветският външен министър Вячеслав Молотов се договарят за създаването на общосветовна мироопазваща организация, опряна на четирите велики сили, а Европа продължава да не играе никаква специална роля в следвоенните им планове. В този смисъл речта на Чърчил от 21 март 1943 г., в която британският пръв министър говори за континентални съюзи, един от които в Европа⁶⁷, и подготвяните меморандуми от страна на Форин офис със същото значение⁶⁸, идват късно, за да променят американската позиция, ако изобщо са могли да го направят. Защото Рузвелт понякога, теоретизирайки, е склонен да пренебрегне още повече всички политически тежнения на европейците. През септември 1943 г. заявява в частен разговор: „Планът е да се постигне споразумение между четирите велики сили. Те ще се договорят да разделят света на сфери на влияние: Китай ще вземе Далечния изток, САЩ – Тихоокеанския регион, Великобритания и Русия ще си поделят Европа и Африка. Но тъй като британските интереси са насочени предимно към колониите, може да се очаква, че в Европа ще доминира Русия.“⁶⁹

От началото на войната Англия е залята от бежанци от континента. Тези хора, които до голяма степен споделят федералистките чувства на сънародниците си под германска власт, оказват влияние върху следвоенните възгледи на британския кабинет. Емигрантите надхвърлят цифрата един милион, като близо половината са германци – евреи и активни политически опоненти на режима – комунисти, социалисти и либерали. Много малка част от тях изразяват възгледите си за федерална Европа на страниците на британската преса, но дори и това е достатъчно, за да може да се говори за връзка с проевропейските документи на правителството. Не са редки случаите, когато емигранти участват направо в изработването им⁷⁰. Шефът на белгийското правителство в емиграция Пол-Анри Спаак пише през 1941 г., че „след войната Европа ще бъде щастлива да се обедини зад британското победоносно лидерство... Ако Британия не успее да изпълни своите задължения към Европа, ако тя не преследва континентална политика така, че да стане лидер на Европа, тя трябва да очаква, че много бързо ще загуби плодовете на предишните си усилия“⁷¹. Това становище на европейските федералисти се изразява и по-късно.

Една от възможностите за следвоенното уреждане на Европа, към която правителството показва последователни симпатии, е идеята за създаването на федерации в Източна Европа. Тя не принадлежи на Чърчил, а на един от сътрудниците във Форин офис, Лео Еймъри, който се аргументира, че „целта е да премоделираме Европа веднага след германския колапс в интерес на нашата сигурност... Ако сме първи на Балканите, трябва да създадем балканска конфедерация, докато контролираме положението и влиянието ни е най-голямо. По подобен начин трябва да действваме и за дунавско-полска федерация, ако руската позиция го позволи“⁷². Когато тази стратегия се приема от Форин офис, тя не се свързва веднага с възможността тези федерации (или конфедерации – повечето членове на кабинета не правят разлика между двете думи) да станат

основа на бъдещото обединение на целия континент. Това прави Чърчил през 1943 г., но по-рано въпросът за федерациите търпи сериозно развитие.

Основен проблем пред създаването им е позицията на Сталин. Никакъв опит да се говори за тях не е направен преди германското нападение над Съветския съюз, но в последвалите преговори за сключването на англо-съветски съюзен договор Идън засяга темата. Една клауза с този смисъл е включена в първоначалния британски проект⁷³. По време на срещата между Идън и Сталин в Москва през декември 1941 г. на въпрос на външния министър Сталин заявява: „Ако някои държави в Европа искат да се федерират, Съветският съюз няма да има възражения срещу такъв курс.“⁷⁴ Тези думи поддържат известно време увереността на англичаните, че Русия ще се съгласи на федерациите. В тази ситуация подписването на споразумение с идея за създаване на федерация между емигрантските правителства на Полша и Чехословакия на 23 януари 1942 г.⁷⁵ идва съвсем логично⁷⁶ (въз основа на една съвместна декларация от 1940 г.), а на 15 януари 1942 г. същото правят и емигрантските правителства на Гърция и Югославия в полза на една Югоизточна европейска конфедерация⁷⁷. От самото начало съществува очевидна неяснота около тези комбинации – срещу възможността за германско възстановяване ли са насочени, или по-скоро срещу евентуалната съветска експанзия? Повечето от служителите на министерството са на второто мнение, но Идън е по-предпазлив и макар че одобрява споразуменията, се стреми да не събуди руските подозрения. Той не приема след войната България и Румъния да се присъединят към гръцко-югославския съюз, за да не очакват по-леки мирни договори⁷⁸. Но Грейъм Рос е пределно ясен, като казва, че тези споразумения са само лист хартия, докато съветската позиция остава неясна⁷⁹.

Съветското правителство, от своя страна, подкрепя идеята на думи, докато в действителност започва да работи срещу нея. От началото на 1942 г., след преминаването на най-голямата германска заплаха за страната, Молотов и Майски започват да критикуват идеята за федерациите. Думите на Молотов са, че „съветското правителство има информация, показваща, че някои федерации могат да бъдат насочени срещу Съветския съюз“⁸⁰. В коригираното си предложение за англо-съветски договор (април 1942 г.) обаче Форин офис запазва един пасаж в полза на федерациите – „целите на контактуващите страни в реконструкцията на Европа включват окуражаване на регионалното разбирателство и на конфедерациите между държавите в Централна, Източна и Югоизточна Европа, където всяко разбирателство и конфедерации са желателни с оглед да засилят политическата, военната и икономическата стабилност на държавите“⁸¹. При все по-остроото несъгласие на руснаците тази мисъл отпада от текста на окончателния договор от 26 май 1942 г. Допълнително доказателство за своето несъгласие руснаците дават, когато през юни Молотов принуждава главата на чехословашкото правителство в изгнание Бенеш да се съгласи да не пристъпва към федерация с Полша, без да се допита до руснаците⁸².

Форин офис обаче продължава да развива идеята, която би могла да се приеме, ако основната цел на тези конфедерации ще бъде да се защитят от германска агресия. Такава е основната мисъл в меморандума на Орм Сарджънт от 1 юни: „...идеята за индивидуалния национализъм, основан на етнографски фактори, ще бъде подчинен на идеята за общия национализъм, мотивиран от общите стратегически и икономически интереси. Такива групи могат да създадат наистина ефективна преграда срещу бъдещата германска агресия.“⁸³ Сфери на общата им дейност трябва да бъдат външната политика, митническите условия и общата валута. По-късно друг меморандум на Форин офис критикува съветската позиция, като я обвинява, че умишлено пречи на конфедерациите и на всяко по-голямо обединение в Европа, както и на влизането на преките съседи на Съветския съюз в него⁸⁴. Едва през 1943 г. идеята за федерациите се отхвърля от някои членове на Военния кабинет с довода, че бързала да обединява държави, които все още не са наясно с националните си намерения. Поддръжниците на това мнение смятат, че без федерации по-лесно ще се стигне до обединение на континента – „да си скептичен към федерациите не означава да правиш по-малък принос за интегрирана Европа“⁸⁵. Но тъй като меморандумът в този дух е издаден едва на 30 април 1943 г., той не повлиява на разговора, който Чърчил провежда с американците на 22 май същата година.

Трябва да се подчертае, че идеята за конфедерации в Европа, която Форин офис развива от края на 1941 г. до началото на 1943 г., предвижда те да бъдат създавани предимно с цел да предотвратят съветското настъпление към континента и в този смисъл се отличава от идеята на Чърчил, която се нуждае от конфедерации, за да направи малките сили равностойни партньори на големите в едно европейско обединение. Тази разлика е донякъде привидна, тъй като при Чърчил има доразвиване на антисъветизма и вече цялото европейско обединение трябва да се противопостави на руснаците, а източноевропейските структури ще играят ролята на фортпост. От друга страна обаче, това е също и един ефективен механизъм за осигуряване на работата на Съвета на Европа.

Чърчил е един от малкото британци, който през цялата война е убеден, че в края ѝ в Европа неизменно ще се постигне някакво обединение. Още на 13 декември 1940 г. той заявява в частен разговор идеите си, които защитава през 1942–1944 г. Тогава той обяснява, че Европа след войната ще се състои от пет велики сили (Англия, Франция, Испания, Италия и „Прусия“) и от четири конфедерации (Северна, Средноевропейска, Дунавска и Балканска), като добавя: „Тези девет сили ще се срещнат в един Съвет на Европа, който ще има върховен съд и върховен икономически съвет, способни да решават текущите въпроси.“⁸⁶ По-късно обаче той временно изоставя това намерение в полза на англо-американското сътрудничество като опора на следвоенната сигурност. Убеждението му във федералното бъдеще на Европа е толкова силно, че той не смята за необходимо да разкрива замислите си пред американските си съюзници до пролетта на 1943 г.⁸⁷

По европейските въпроси за Чърчил е най-важно да се постигне разбирателство с Рузвелт и всъщност не му е необходимо съветското съгласие. Дали го признава или не, за него всяка регионална организация в Европа има за цел колкото да ограничава силата на Германия, толкова и да се противопостави на съветската инвазия. От друга страна, Чърчил вижда и други възможни опори на следвоенния свят. Той е убеден, че отношенията на Великобритания със САЩ ще бъдат основата на всяко следвоенно уреждане на света⁸⁸. По този начин не отчита, че в очите на американците много по-лесно е да се работи с Русия, отколкото с Англия. Рузвелт знае, че англичаните никога няма да се откажат от своята колониална империя, която той счита за напълно изживяна. Доказателство за това според него е дадено при подписването на Атлантическата харта – Чърчил приема принципа, че всеки народ ще има право на самоопределение, но заявява, че той няма да се отнася до народите от Британската общност⁸⁹. Чърчил отхвърля всички предположения на министрите си, че американците искат да изтласкат британските капитали от Общността и толкова упорито вярва, че ключът към бъдещето е в англо-американското приятелство, че Идън го намира за глупав и опасен⁹⁰. През май 1943 г. Чърчил предлага на американците, с които разговаря във Вашингтон⁹¹, общо гражданство на САЩ и Британската общност (вероятно идея, заимствана от декларацията за съюз с Франция) и обяснява, че организацията на света след войната няма да изключва специални приятелства – като има предвид това между САЩ и Великобритания⁹². Идеята за специалните отношения, макар впоследствие действително да се реализира, за момента се разглежда критично от Рузвелт.

Всички тези варианти за устройството на света създават впечатлението, че Чърчил не е последователен поддръжник на европейската идея. Това мнение се споделя както от негови съвременници, така и от съвременни автори. „Позицията на Чърчил към Европа винаги е била двусмислена“⁹³ – пише Дюрозел. Всъщност той не е съвсем прав. Европейските идеи на Чърчил през войната почти не се променят – те остават твърда подкрепа за доброволна и политическа конфедерация. Разликата е само кой вариант за следвоенното устройство на света ще бъде изведен на преден план. Всъщност може да се спори по въпроса дали идеята на Чърчил за Съвет на Европа и убеждението му във федералното бъдеще на континента остават второстепенни зад желанието за специална връзка със САЩ, както твърди Елизабет Баркър⁹⁴. По-скоро е вярно, че тези два принципа, както и принципът за създаването на световна мироопазваща организация са трите стълба, които ще гарантират просперитета и сигурността на следвоенния свят. По подобен начин разсъждава и Е. Хюз: „Тези две идеи за Съвет на Европа и англо-американски съюз станаха важни опори на Чърчиловата представа за новия световен ред.“⁹⁵

В британския кабинет се развиват европейски идеи и преди есента на 1942 г., когато Рузвелт излиза със своя план за „Четиримата полицаи“ и по този начин провокира англичаните. Чърчил често припомня в разговори с американски пред-

ставители, че мислите му остават предимно в Европа и че за Великобритания е много важно европейските проблеми да се решат по един разумен начин. Въпреки това до документа на американския президент кабинетът не се занимава сериозно със следвоенни планове и не е достигнал до ясни заключения⁹⁶. Чърчил също не показва своята заинтересованост от проблема. За пръв път той заговаря за Европа в отговор на съобщението за плана за „Четиримата полиция“, което му праща Идън. Това кратко изразяване на становището му представлява меморандум от типа „минутка“, който е придобил значителна известност⁹⁷. След като заявява, че „звучи много елементарно да се подберат тези четири велики сили“ и че „що се отнася до Китай, не мога да кажа, че гледам на правителството в град Чунцин като на представител на велика световна сила“, министър-председателят пише:

„Трябва да призная, че мисълта ми е заета предимно с Европа – възраждане на славата на Европа, на континента – родина на съвременните нации и цивилизация. Би било огромно бедствие, ако руският варваризъм залее културата и независимостта на древните държави на Европа. Колкото и да е трудно да се предскаже сега, вярвам, че европейското семейство може да действа обединено под ръководството на Съвет на Европа. Вярвам в бъдещи Обединени европейски държави, при които почти няма да има граници между отделните нации и ще е възможно безпрепятствено пътуване. Надявам се да видя икономиката на Европа цялостно изучена. Надявам се да видя съвет от поне десет държави, включително бившите велики сили, и няколко конфедерации – Скандинавска, Дунавска, Балканска и т. н., които ще има международна полиция и задачата да държи Прусия обезоръжена. Разбира се, по много въпроси, и то по най-важните, ще трябва да работим заедно с американците, но Европа е основната ни грижа и ние едва ли искаме да се затворим с руснаците и китайците, когато шведи, норвежци, датчани, холандци, белгийци, французи, испанци, поляци, чехи и турци ще имат належащи въпроси, отчаяна нужда от нашата помощ и огромната способност да накарат гласът им да се чува. Лесно е да се размишлява по тези теми. За жалост войната има предимство при ангажирането на Вашето и моето внимание.“⁹⁸

Месец по-късно Чърчил изразява мнението си пред британската нация и по целия свят, говорейки по радиото. В речта си „Блестящият лъч на победата“ той заявява:

„Докато по този начин сме заети с войната в Далечния изток, трябва да седнем със САЩ и с нашия съюзник Русия... и да създадем международни инструменти и национални споразумения, които ще трябва да гарантират, че свободният живот в Европа ще възкръсне отново и че постоянните вражди, погубили европейската цивилизация, ще бъдат предотвратени, без да нарушават повече прогреса на човечеството.“⁹⁹

Със своя меморандум и със съвсем краткото отклонение по европейските проблеми в речта Чърчил все още не прави достатъчно ясен завой спрямо до-

сегашната си политика на мълчание по следвоенните проблеми. Той е провокиран и донякъде разочарован от, според него, елементарния план на Рузвелт. В същото положение се намира и Форин офис. Когато през септември 1942 г. Джон Фостър Дълес е на неофициално посещение в Лондон, Идън се изказва в полза на континентални съюзи, един от които да бъде за Европа. Според Дълес САЩ биха подкрепили идеята, но само ако в конфедерациите, формиращи европейския съюз, страните са поставени наравно, а не група малки страни да попаднат под хегемонията на една голяма¹⁰⁰. След като се запознава с общите параметри на идеята на Рузвелт, Идън пише: „Смятам, че винаги трябва да консултираме американското правителство [по въпросите за Европа], но всъщност нашата задача трябва да бъде да увлечем американците с нас. Те знаят много малко за Европа и би било нещастие за бъдещето на света, ако тяхното некомпетентно мнение решава съдбата на европейския континент. Нашата дипломация трябва да се отъждестви с предотвратяването на това...“¹⁰¹

Дори след представянето на плана за „Четиримата полицаи“ Форин офис не е съвсем наясно какви са намеренията на американското правителство. Планът предвижда четирите велики сили (вкл. Китай) да формират Върховен съвет, който заедно със Събранието на Обединените нации да се грижи за световната сигурност. Дори да има някакви континентални съюзи, то те ще попаднат под хегемонията на някоя от великите сили. Предвижда се евентуално и интернационализация на колониалните ресурси и разоръжаване на всички други държави, освен четирите велики сили¹⁰². В този вид планът е напълно неприемлив за британците. Те протестират най-вече срещу приравняването на Китай с тримата големи съюзници от войната¹⁰³ и срещу посегателството към Британската общност. И двете идеи, макар да притежават известна абстрактна справедливост, по-скоро ще дестабилизируют света, отколкото ще гарантират сигурността му. Освен това в плана се предвижда Германия да бъде ликвидирана като една държава, заместена от хлабава конфедерация от пет-шест единици под пълен съюзнически контрол. Значителни полицейски сили, създадени от „Четиримата полицаи“, ще следят за ликвидирането на всеки център на напрежение. Предлага се и създаването на една буферна държава между Германия и Франция, включваща Елзас и Лотарингия, Пфалц, Рур и фламандската част от Белгия¹⁰⁴ – едно напълно изкуствено образувание, което по-скоро би предизвикало още по-големи проблеми. Британците са притеснени и от напълно неравнопоставените отношения между държавите по света, които планът предвижда. Чърчил се съмнява, че е разумно да не съществува нито една въоръжена сила между Британия и Русия, с което на практика цяла Европа се оставя на милостта на огромната Червена армия. Разбира се, ако отношенията между победителите се запазят все така добри, би имало сигурност, но нито Чърчил, нито Форин офис вярват, че след войната ще могат да се споразумеят с Русия¹⁰⁵, а Китай е съвсем непредвидим.

Форин офис реагира бързо на плана на Рузвелт. Гледуин Джеб, един от сът-

рудниците в комитета за следвоенно планиране, изразява първоначалното виждане на своя отдел в дълъг меморандум до Идън, от който външният министър праща резюме на Чърчил на 5 октомври 1942 г. Джеб отхвърля приложимостта на „Четиримата полицаи“, първо, защото не може да приеме Китай за велика сила и после, защото планът противоречи на британските интереси. Целите на Великобритания във войната, които той излага, са напълно в духа на британските традиции и нямат нищо общо с принципните предложения на Рузвелт. Европа, според него, е разглеждана от САЩ с недоверие, от СССР като законна сфера на влияние, а Китай няма в нея никакви интереси. Планът на Рузвелт е изгоден на Сталин, тъй като ще му даде желаното влияние на континента и част от Германия – ето защо засега той го подкрепя. Но едва ли именно от страни с такова отношение към европейските проблеми трябва да зависи бъдещето на Европа¹⁰⁶. Джеб изразява възмущение, че Европа трябва да попадне в сферите на Великобритания и Русия, защото „всяка от тях ще се опита да контролира, колкото е възможно повече политиката на малките държави, за да я използва за своята военна и икономическа сила“¹⁰⁷. Освен това „Западна Европа все още има огромно историческо и културно значение и население равно по брой и надвишаващо по образованост населението на САЩ и СССР“¹⁰⁸. Накрая Джеб изказва едно предположение, което би шокирало американската администрация, но е далеч по-проникновено, отколкото плана на президента. Той смята, че ако с руснаците не може да се работи по световната и европейската сигурност след войната, западните сили ще трябва да се обърнат към Германия за неутрализиране на съветската заплаха¹⁰⁹.

На 3 ноември външният министър съобщава на кабинета, че САЩ са предложили на Великобритания да започнат разговори по следвоенното уреждане на света за уточняване на позициите¹¹⁰. Идън обяснява, че те са необходими, тъй като реализацията на британските виждания зависи от американците. По този начин Военният кабинет поставя въпроса за Съвета на Европа напълно в контекста на следвоенното планиране на съюзниците. Първоначалната позиция на Чърчил е изразена бурно и е доста изненадваща. Частният секретар на Идън я описва така: „Той каза, че единственият начин да се възстанови Европа е Великобритания и Русия да не се месят, а да бъде управлявана от един съвет на великите сили, включително Прусия, Италия, Испания и скандинавска конфедерация. Той не искаше американците в Европа.“¹¹¹ Това обаче е последният опит съдбата на европейците да се остави в техните ръце, а дори и той представлява само един моментен емоционален порив. Пет дни по-късно Идън подготвя специален меморандум, в който заявява, че кралството няма да се откаже от задълженията и отговорностите си на велика сила и че не може да допусне една неприятелска Европа, доминирана от Германия. За да не се допусне отново малките сили да попаднат под германска хегемония, те трябва да се организират под ръководството на Великобритания във федерация¹¹². На 27 ноември правителството решава да приеме предложението на американците за разговор и иде-

ята за полицейска сила в Европа и да задържи всички възражения, както и настояването за регионална организация в континента¹¹³.

На 16 януари 1943 г. Идън разпространява нов меморандум, в който комбинира собствените си идеи с тези на Джеб. Нарича го „План за обединените нации“ и още от първата точка засяга европейските проблеми. „Целта на британската външна политика е, първо, да продължим да изпълняваме функциите си и да носим отговорностите на една велика сила и, второ, да се стремим не само да предпазим Европа от хегемонията на която и да било сила, но и да гарантираме свободата в Европа, която е толкова важна за нас...“¹¹⁴ По-надолу Идън подчертава, че Европа е люлката, а до скоро и дома на цивилизацията, която се е разпростряла до всички краища на планетата, но тя е заплашена от силната централна позиция на Германия – затова от икономическото и военното отслабване на Германия зависи бъдещето на континента. Той предлага създаването на Комисия за примирие и реконструкция, в която наред с великите сили ще са представени малките европейски държави и тя може да координира европейските усилия за възстановяване в някои области като транспорта¹¹⁵. Меморандумът завършва с обещаваща прогноза за бъдещето на Европа:

„Мерките, взети от Обединените нации за умиротворяването на Европа и за възстановяването на икономическия ѝ живот, ако са добре замислени и изпълнени, ще доведат до създаването на условия, в които един Европейски съюз може да се превърне в реалност. За да се установи обща политическа рамка на военните и икономически мерки, които трябва да се вземат, Комисията за примирие и реконструкция може да се превърне в „Съвет на Европа“, в който ще бъдат представени всички европейски държави, включително Обединеното кралство и Съветския съюз, а ако е възможно, и Съединените щати. Но включването на неутралните сили и бившите врагове като пълноправни членове на съвета ще бъде постепенен процес.“¹¹⁶

През 1941–1942 г. Чърчил все повече се намесва във външната политика на правителството. Като министър на отбраната до момента той е бил зает предимно с воденето на войната. След нападението на германските армии над Съветския съюз обаче опасността за Англия намалява и министър-председателят може да се заеме с обсъждането на следвоенните въпроси. От една страна, това е необходимо, тъй като планът на Рузвелт издига значителни трудности пред неговите намерения за света и Европа. В същото време между съюзниците все повече се предпочитат контактите между държавните и правителствените ръководители¹¹⁷. Чърчил поддържа редовна и изобилна кореспонденция с Рузвелт и Сталин¹¹⁸, но през 1943 г. се налагат и лични контакти. Това означава, че от началото на 1943 г. Чърчил се опитва осезаемо да насочи външната политика на Великобритания в изпълнение на собствените си възгледи.

През февруари 1943 г. той е в Кайро, откъдето в писмо до президента на САЩ излага пространствено възгледите си за сигурността след войната. Озаглавява този документ „Утринни мисли. Бележка върху следвоенната сигур-

ност“¹¹⁹. В нея е очевидно предимството, което се отдава на Европа, но само в контекста на световна система за сигурност.

„Мирната конференция на победоносните сили ще се събере вероятно в Европа, докато все още са в ход последните етапи от войната с Япония. На тази конференция победените агресивни страни ще приемат нарежданията на победителите. Цел на тези нареждания ще бъде да се предотврати колкото се може по-ефективно възобновяването на агресивни действия като тези, които причиниха две ужасни войни в Европа в живота на едно поколение.

Намерението на ръководителите на Обединените нации е да създадат световна организация за запазването на мира, основаваща се върху принципите на свободата, справедливостта и възраждането на просперитета. Като част от тази организация ще бъде създаден европейски междуправителствен орган, който ще въплоти дъха, но няма да допусне слабостите на бившето Общество на народите. Страните, които ще образуват това тяло, няма да са само великите нации на Европа и Мала Азия, както беше досега, но и редица конфедерации, образувани от по-малките държави, между които очевидни са скандинавски блок, дунавски блок и балкански блок. Подобен орган с различно членство ще бъде формиран и в Далечния изток; целостта ще е споена от факта, че държавите – победителки възнамеряват да поддържат пълното си въоръжение, особено във въздуха, докато наложат пълно разоръжаване на виновниците.“

Именно „Утринни мисли“ е документът, с който Чърчил слага демонстративно начало на проевропейската си пропаганда през войната. Всички меморандуми, които той и правителството до момента издават, са предимно за вътрешно ползване и не представляват официална британска позиция. Настоящото писмо е вече заявена позиция на Чърчил за следвоенния ред като цяло, в която европейската тема е вмъкната съвсем умерено. Целта му е по-скоро да загатне повечето от идеите си (вероятно е и те да не са напълно оформени), така че да се нуждаят от допълнително обяснение.

Темата в „Утринни мисли“ е развита месец и половина по-късно в реч по радиото. Чърчил осъзнава, че ако иска да постигне нещо повече за Европа в контекста на следвоенната ситуация в света, трябва да пропагандира убежденията си пред обществеността и да постави могъщия си съюзник САЩ под перманентен натиск. За негово нещастие той започва своята офанзива във време, когато Великобритания определено отслабва икономически и военно и това намалява тежестта ѝ в Антихитлериската коалиция. В същото време той се сблъсква с инстинктивното недоверие на Рузвелт към всичко, което британците предлагат за следвоенния ред. Речта се нарича именно „Следвоенно планиране“ и е изнесена в момент, в който външният министър Идън е за разговори във Вашингтон¹²⁰. Несъмнено това не е случайност. Речта има за цел да оповести британските искания, с които трябва да повлияе на англо-американските разговори.

„Лесно е да си представим, че Обединените нации ще действат и ще са пред-

ставени в една световна институция, към която един ден ще се присъединят всички нации чрез създаването на Съвет на Европа и Съвет на Азия. Вече предположих, че докато войната срещу Япония все още продължава, практическите ни усилия ще се насочат към създаването на Съвет на Европа и към уреждането на проблемите в Европа. В Европа са повечето от причините, които доведоха до тези две световни войни. В Европа живеят расите, от които произхожда западната цивилизация, днес така широко разпространена. За себе си вярвам, че съм добър европеец и смятам за свой благороден дълг да участвам в съживяването на гения и възстановяването на цялото величие на Европа

Надявам се, че няма да оставим настрана цялата огромна работа, свършена от Обществото на народите. Трябва да приемем като наше мото възвишената концепция за свободата, закона и морала, която беше духа на Обществото. Ние трябва да се опитаме – разбира се, говоря само за нас – да превърнем Съвета на Европа, или както ще бъде наречен, в наистина ефективна организация с всички необходими права, с върховен съд да решава споровете, с въоръжени сили – национални, международни или и двете – готови да наложат решенията му и да предотвратят нова агресия или подготовката за бъдещи войни.

За всеки е очевидно, че този Съвет трябва да обедини цяла Европа и че всички главни клонове на европейското семейство един ден трябва да бъдат партньори в него. Какво ще се случи с многобройните малки нации, чиито права и интереси трябва да бъдат защитени? Позволете ми да попитам каква би била съдбата на една войска, съставена само от батальони и бригади и която никога не се е обединявала в по-голяма организация като армията. Много скоро тя ще бъде разгромена. Изглежда разумно постепенно и с помощта на великите сили да се създадат известен брой групи от държави или конфедерации, които ще имат собствени представители заедно с представителите на великите сили в Съвета.

Най-искрената ми надежда е, макар да не вярвам да я видя реализирана през живота си, че ще постигнем най-висока степен на интегриран живот в Европа, която е възможна, без да нарушим индивидуалните характеристики и традициите на многобройните ѝ древни и исторически нации. Вярвам, че всичко това ще съвпадне с трайните интереси на Британия, Съединените щати и Русия. Естествено то не може да бъде постигнато без тяхното искрено и целенасочено съгласие и участие. Само така славата на Европа ще блесне отново.^{“121}

В речта Чърчил се постаравал да придаде на идеите си максимално пълен и логичен вид. Отново се връща към въпроса за „славата на Европа“, пропуснат в един по-практичен документ, какъвто е „Утринни мисли“. Това е необходимо заради огромната аудитория, която го слуша в самата Британия, в потиснатите от германците страни и в Америка. Чърчил дава чудесни аргументи за необходимостта от обединение в Европа и за конфедерациите, като съчетава двете възможни последици: възстановяване величието на Европа – люлка на цивилизацията – и предотвратяване на бъдещи конфликти.

Не е съвсем прав Липгенс, като казва, че отклонението по външнополитическите проблеми е съвсем кратко, почти символично¹²². Напротив, дори да е смесено с размисли за бъдещето на самата Британия и нейната общност, то напълно постига целта си да провокира американската дипломация. Речта веднага се отразява на разговорите на Идън¹²³. Три дни по-късно заместник-държавният секретар Съмнър Уелес излага пред британеца собствените си виждания за бъдещото гарантиране на мира, които не се различават особено от тези на Рузвелт. Идън го прекъсва с въпроса дали САЩ биха се включили в Съвета на Европа, но получава уклончив отговор – американската общественост не иска дотолкова да се ангажира с Европа. Според Уелес един Съвет на Европа може да се заеме само с някои специфични европейски проблеми, като икономика, транспорт и здравеопазване, а политиката да остави на Световния съвет и Събранието. Към това Хари Хопкинс прибавя предупреждението, че ако европейците много настояват на въвлечането на САЩ в европейските проблеми след войната, те могат още сега да дадат силен коз на изолационистите¹²⁴. Това е достатъчно, за да накара Идън да прекрати темата. Той предпочита да остъпи в този теоретичен спор, за да си осигури пълното разбирателство с американците по практическите въпроси. Но намерението на Чърчил изобщо не е такава.

Всъщност „Утринни мисли“ и речта от 21 март предизвикват значително по-голяма тревога у американците, отколкото показват пред Идън. Главното опасение е, че британският министър-председател намеква, че европейските проблеми трябва да бъдат решавани от самите европейци¹²⁵, а САЩ трябва да се включат в Съвета на Европа само за да увеличат авторитета му. Като концепция това влиза в пълно противоречие с плана за „Четиримата полицаи“. Рузвелт иска след провала на европейците между войните, сега да даде възможност на извъневропейските сили да създадат мироопазваща организация. Ако трябва, европейските противоречия ще бъдат смазани със сила, но не ще се допусне нов конфликт. Само пълната слабост на Европа може да изпълни тази цел. Сега обаче Чърчил говори за „славата“ и „величието“ на Европа, за „нейните древни и исторически нации, от които произлиза съвременната цивилизация“. В САЩ съществува истински страх от европейските машинации, с които същите тези древни нации са колонизирали света. Американците не искат никаква организация в Европа, а ако има, тя да бъде със съвсем ограничен кръг на дейност. В никакъв случай тя не трябва да излиза извън егидата на Обединените нации и Световния съвет за сигурност¹²⁶. Рузвелт е поставен под противоречивия натиск на изолационистите и англичаните. Ако можеше да позволи САЩ да участват в Съвета на Европа, тогава тази организация не би го притеснявала толкова много. Но това е невъзможно с оглед на общественото мнение. Тогава единственият вариант да контролира Европа без очевидно да е въвлечен в нея е чрез световната организация. Чърчил разбира това, но не може да се съгласи с обезличаването на Стария континент.

За разлика от американската общественост, британската приема речта с адмирации. Чрез нея Чърчил за пръв път изнася проблема за бъдещето на Европа и света пред своя народ и дори този жест е оценен високо. Основната критика на пресата се състои в това, че премиерът не е приел идеята на Съпротивата и на Федералния съюз (най-важната британска проевропейска организация) за европейска федерация, а предпочита конфедеративно обединение. Статията „Премиерът и бъдещето“ от 26 март¹²⁷ на списание „Спектейтър“ коментира така:

„Не всичко, което мистър Чърчил каза, беше кристално ясно, но много от пасажите, които биха повдигнали въпроси, когато бъдат чути, изглеждат оправдани, когато се проучва написания текст. Както тук, така и в Америка, премиерът понякога е критикуван за това, че е поставил незаслужено ударение върху регионализма, изразен в създаването на европейски и азиатски (и по подразбиране американски) континентални съвети като основни характеристики на следвоенното уреждане на света. Но цялата тази част от речта е предшествана от израз на надежда, че веднага след като Хитлер бъде победен, „трите големи сили победителки – Британската общност на нациите, САЩ и Съветска Русия, ще започнат да работят в световна организация, което ще е гарант срещу бъдещи войни“. Така че тук световната организация е посочена като рамка, в която ще съществуват регионални континентални съвети.

Има огромна разлика между създаването на върховна световна организация, която ще делегира свои функции и задължения на регионалните съвети и създаването направо на континентални съвети, които в някакво неопределено бъдеще ще се слеят в световна организация с компетенция да упражнява определени ограничени правомощия, които учредяващите я съвети решат да ѝ делегират. Няма никакво съмнение, че първата концепция е правилна, а втората е грешна. Ако тази война ни е научила на нещо, то е че разделянето на света на континенти бързо става второстепенно в международните отношения.“

Далеч не така положително е мнението на „Ню стейтсман енд нейшън“ от 3 април 1943 г. В статията „Мистерията, рискът и величието“¹²⁸ се стига дотам, че се поставя под съмнение дали изобщо Чърчил иска създаването на реално функционираща организация в Европа или цели по-скоро улесняване на контрола на трите велики сили.

„Нещичко, в много неясен стил, мистър Чърчил ни каза и за своя европейски план. Той е възприел идеята, която Форин офис развива от няколко години, и която отхвърля като непрактична и нежелателна всяка мисъл за единна европейска федерация. В навечерието на колапса на Франция мистър Чърчил направи, и французите я приеха, първата стъпка в това направление. Ако тогава сме били готови за пълен федерален съюз с французите, можеше ли да не продължим и да включим в него и другите европейски народи, които имат с нас общо културно наследство? На мястото на тази обнадеждаваща идея се появи нещо, предизвикващо много повече въпроси. По-малките и слаби европейски държави ще се подтикват към създаването на конфедерации. Всяка от тях, ко-

гато евентуално влезе в Съвета на Европа, ще бъде равна на трите велики сили, макар че е трудно да се предположи, че ще бъде в абсолютно равенство.

Този ред предвижда сложно бъдеще за Европа; той означава в нова форма и с по-големи участници възстановяване на старата игра на Баланс на силите. Всяка от тези конфедерации, както и великите сили, ще иска суверенитет в стария смисъл и всяка ще развива своите икономически и човешки ресурси в своя защита. Всички или повечето от тях ще си поставят за цел обграждането на Германия и затова тези проекти ще съживят с еднаква разрушителност идеята за санитарен кордон.“

Отношение по речта взема и Федералният съюз, най-старият и най-ревностният защитник на федералните идеи за Европа във Великобритания. Основният акцент в неговото мнение, представено през юли 1943 г. в меморандум, е, че не трябва да се поощрява силна световна организация за сметка на силен европейски съвет – който „няма да постигне нищо, ако се ограничи предимно в решаването на спорове и предотвратяването на агресия... Неговата първостепенна цел трябва да бъде постигането на общи действия по тези проблеми, които, ако се решават само от една нация, ще предизвикат спорове. Европейският съвет, ако се осъществи, трябва да бъде законодателно тяло, чиито решения ще имат конституционна сила“¹²⁹.

В речта си Чърчил развива емоционалния мотив за възраждането на величieto на Европа, с който отговаря на надеждите на хората от покорените от нацизма народи. Американците погрешно разбират това като стремеж към нова политическа сила за континента¹³⁰ – Чърчил има предвид главно цивилизационно и културно величие. За него е съвсем естествено, че мирната конференция ще се състои в Европа – не само защото оттук е започнал конфликтът, но и защото Европа все още е център на света. Чърчил напълно приема, че организацията в Европа ще бъде част от световната организация. Само че той не смята, че тя трябва да ѝ бъде подчинена, а по-скоро че трябва да участва с представители в нея. Европейската организация е задължителна, и то основана главно на държавите със силни демократични традиции, за да бъде опора на демокрацията и либерализма, на западните ценности изобщо, тъй като, според него, отношенията между сегашните съюзници (на САЩ и Великобритания с Русия) не могат да бъдат сигурни. Докато изнася речта си, идеите му за механизма на световната и европейската сигурност не са все още напълно ясни. Два месеца след Идън той също посещава Вашингтон, за да изложи разбиранията си пред своите съюзници.

Разговорът, проведен на 22 май в британското посолство във Вашингтон, е предаден подробно от Чърчил във „Втората световна война“¹³¹ и по-накратко от Левлин Удуърд¹³², Ф. Кинг¹³³ и Елизабет Баркър¹³⁴. Интересно е обаче, че докато Чърчил го оценява като важен, някои от американските участници, като военния министър Стимсън¹³⁵, дори не го отбелязват в спомените си. Чърчил подхваща темата съвсем целенасочено, макар че официалните цели на посеще-

нието му в САЩ са от военен характер. След завръщането на Идън от разговорите през март, Форин офис приема, че постигнатите договорености са задоволителни и засега нищо повече не може да се направи по британските следвоенни идеи¹³⁶. Така че с новото обсъждане на бъдещия ред Чърчил донякъде изнедава и американците, и собствените си колеги. На разговора не присъства Рузвелт, но там е вицепрезидентът Уолъс¹³⁷, така че английските предложения има от кого да бъдат чути.

Тъй като темата е изобщо за следвоенното устройство на света, не през цялото време се говори за Европа, но това е почти първият засегнат въпрос. Чърчил приема Китай да участва в Световния съвет, но подчертава второстепенното му място след Великобритания, САЩ и СССР. Всъщност точно тези три сили ще са опората на Върховния световен съвет и на тях ще легне отговорността за мира. След това Чърчил развива тезата за три регионални съвета, подчинени на Световния съвет: един за Европа, един за Западното полукълбо и един за Тихия океан. Тази идея, която впоследствие той успява да популяризира и да направи мотото на европейската си политика, се появява в окончателен вид месец по-рано в една бележка, представена пред кабинета¹³⁸. Тогава Чърчил все още предполага, че САЩ ще са единствената сила, която ще участва и в трите съвета – очевиден реверанс, който съвсем не всички министри одобряват¹³⁹. Интересно е дали появата на другите два регионални съвета не цели най-вече да улесни приемането на европейския или цялата схема действително отговаря на Чърчиловите виждания. В подкрепа на първото твърдение може да се приведе фактът, че той има подробно развита представа как ще бъде устроен европейският регионален съвет и почти никаква за останалите.

В Европа Чърчил вижда 12 политически единици: самостоятелни държави и конфедерации, но се изразява толкова неясно (може би умишлено), че определено не може да се каже кои точно са те. Със сигурност имаме Франция, Италия, Испания¹⁴⁰ (нищо не казва за Португалия) и Прусия като самостоятелни държави, а и Турция (ако не създаде конфедерация с Гърция)¹⁴¹. Има и четири сигурни конфедерации, а именно Балканска, Дунавска, Скандинавска и една, съставена от Белгия, Холандия, Люксембург и Дания. За Швейцария Чърчил казва, че е особен случай. Неясен остава и въпросът за Полша и Чехословакия; тук министър-председателят е доста лаконичен: „Полша и Чехословакия би трябвало да се подкрепят взаимно и да поддържат приятелски отношения с Русия.“¹⁴² Какво означава това – конфедерация или две отделни държави? От самата фраза надделява мнението, че Чърчил ги счита за отделни единици; но в разговора от 13 декември 1940 г. предвижда една Средноевропейска федерация¹⁴³ – вероятно тъкмо Чехословакия и Полша. В почти всички случаи и мнението на Форин офис (меморандумите на Джеб и Сарджънт) е за конфедерация, а и между емигрантските правителства на двете държави е сключен съюзен договор. Така че всичко, което може да се каже за този проблем, е, че Чърчил изобщо не се постаравал да изясни становището си.

По този начин могат да се посочат девет сигурни единици, а Чърчил говори за *около* дванадесет. Едва ли може да се предположи с точност кои са последните три, но се оформят два варианта. Ако Полша и Чехословакия са отделни десета и единадесета държава, то последният участник в съвета би следвало да бъде самата Великобритания; ако са конфедерация, тогава Великобритания би била единадесета, а за последна Чърчил може да има предвид само Русия. Това е твърде важен въпрос, но точно по него не се споменава нищо, нито пък намеренията на Чърчил могат да се предположат от контекста.

Що се отнася до другите политически единици, които трябва да формират европейския регионален съвет, в предложенията на Чърчил има както находчиви, така и безсмислени и крайно противоречиви моменти. Добра е идеята за Дунавска конфедерация, която умело би съчетала основните парчета от старата Австро-Унгарска империя с Бавария в една логична комбинация, отделена от славянските Чехословакия и Полша. От друга страна, безсмислено е обединяването на Дания с Ниските страни, тъй като не само нищо не ги свързва, но датчаните емоционално винаги са били в Скандинавския свят. Големи въпроси повдига появата на държава Прусия – „отделена от останалата част на Германия“, защото „40 милиона прусаци представляват лесно управляема европейска единица“¹⁴⁴. Но тези кратки обяснения не помагат да се разбере най-важното – дали британският премиер има предвид Прусия в рамките на административната единица във Ваймарската република (и на Прусия от 1871 г.) или нещо по-ограничено¹⁴⁵. В първия случай той би оставил на правителството в Берлин всички важни индустриални възли (Силезия, Рур и Саар), което крие сериозна опасност, а и какво би било бъдещето на затворените от всички страни от Прусия държавици като Олденбург, Брауншвайг и Мекленбург? И още: ако Бавария се присъедини към една Дунавска федерация, къде остават Саксония, Тюрингия, Вюртемберг, Баден и Хесен? Тъй като не биха могли да съществуват самостоятелно, вероятно трябва да се присъединят към някоя конфедерация, но Чърчил не отговаря на този въпрос. При втория вариант – ако Прусия бъде ограничена, къде ще минава новата граница и по какви принципи ще бъде прокарана?

В крайна сметка е ясно, че той се задоволява да бъде приблизителен в обясненията си. Очертава само общите параметри на идеята си, при това, както в случая с Дания, може и на момента да изобрети някоя теза. Много от нещата не са дообмислени. Когато Уолъс го пита дали Швейцария ще се присъедини към Франция, той заявява, че тя е „особен случай“¹⁴⁶. Отново въпросителни: дали няма да се присъедини изобщо към европейския съвет, следвайки продължителната си традиция на пълен неутралитет, или ще бъде особен случай в рамките му – един вид тринадесета държава? Нека си припомним, че в речта си от 21 март той настоява: „За всеки е очевидно, че този Съвет трябва да обедини *цяла* Европа и че *всички* главни клонове на европейското семейство един ден трябва да бъдат партньори в него (к. м. – Р. Б.).“¹⁴⁷ Два месеца са достатъч-

ни да промени мнението си и да „позволи“ на Швейцария да бъде специален случай.

Дори само тези неясни фрази обаче разкриват някои важни черти от замисъла на Чърчил. Можем да приемем за сигурно, че той продължава да вижда в Европа едно идеално цяло, сплотявано от общите ценности и история. Едва ли случайно е приел представителите в съвета за бъдат 12¹⁴⁸ (по-рано 9) – все цифри, които говорят за хармония, – макар че не е наясно кои именно ще са тези представители. Друг очевиден принцип, който личи от контекста, е, че не трябва да се допуска обединяването на малка с голяма сила: отхвърля всякакви предложения Белгия и Холандия или Швейцария да се присъединят към Франция, макар че говори за възстановяване на могъществото ѝ. В случая с Испания и Португалия, където това просто се налага, Чърчил запазва мълчание. Предполагам, че причината за това се крие в запазилото се у премиера уважение към националния суверенитет и в чувството му за справедливост¹⁴⁹. Неговият план цели да даде и на малките сили правото да решават съдбините на континента, така че не може да ги остави на заден план, свързвайки ги с някоя велика сила. Напротив, конфедерациите трябва да се състоят от равнопоставени партньори, но дори и самите конфедерации трябва да са равнопоставени помежду си и спрямо големите държави¹⁵⁰. Очакването е, че Европа ще се раздели на 12 равни единици, които ще имат приблизително еднаква икономическа и политическа тежест, и затова ще бъде справедливо равното им участие в съвета. И тук Чърчил не е избистрил идеите си. Най-вероятно той предлага Дания да се присъедини към Белгия и Холандия, за да не стане конфедерацията на Ниските страни твърде малка, без да съобрази, че тя може да придобие тежест, ако привлече изрязъците от Прусия и Бавария.

Изложението на Чърчил предизвиква множество въпроси от страна на американците, които се интересуват какви ще са отношенията между регоиналните съвети и Върховния световен съвет и как ще функционира цялата система; почти не повдигат въпроса за работата на Съвета на Европа. Чърчил обяснява: трите съвета ще са подчинени на Върховния и ще се обръщат към него, когато сами не могат да решат проблемите си¹⁵¹; за предпочитане е да се присъединят и неутралните сили, чийто неутралитет ще стане напълно безсмислен след войната. След това се повдига въпросът за въоръжените сили на всеки съвет и всяка държава в него. Според Чърчил всяка държава (или конфедерация) ще притежава армия и въоръжение с размер, определен от едно общо споразумение, а силите ѝ ще се разделят на национални и международни. Тя ще разполага с националните сили за вътрешната си сигурност, докато международните ще се намират на разположение на съответния съвет. „По този начин, ако една от 12-те държави в Европа създаде заплахата за мира, 11 контингента ще бъдат на разположение, за да се справят с нея, ако се наложи.“¹⁵²

Интересно е, че на сбогуване всички американски гости заявяват, че предложенията на премиера малко или повече съвпадат със собствените им вижда-

ния. Британците издават интереса си по въпроса за Европа, когато лорд Халифакс пита Уолъс дали САЩ няма да загубят интерес към континента, ако се създаде регоинален съвет¹⁵³. Получава уклончив отговор. Тогава се намесва Стимсън, който предупреждава, че след войната няма да има желание да се предприемат подобни експерименти, така че, ако британците искат да подсилят идеите си за бъдещето, трябва да го направят преди края ѝ. Чърчил веднага съобщава и в писмото, което изпраща на президента, за да предаде разговора, казва: „Наистина, случаят трябва да се реши или през войната, или никога.“¹⁵⁴ На тръгване американците заявяват, че това е „най-окуражителният разговор“, в който са участвали през последните две години¹⁵⁵. Тази фраза, която Чърчил приписва на Уолъс, всъщност не отговаря на истината. Никой от присъстващите не прави усилие да агитира президента в полза на британските предложения. Съмнър Уелес, от когото като заместник-държавен секретар се очаква да направи това, отлага и впоследствие е принуден от шефа си Кордел Хъл да не говори с Рузвелт по въпроса, а да препоръча на Халифакс да уреди личен разговор между Чърчил и Рузвелт¹⁵⁶. Все пак американците отговарят на британското предложение с един меморандум, чийто автор е именно Уелес (8 юни). В него се предлага Върховният съвет да се състои от 11 представители от основните политически образувания на планетата – по 2 от европейския и американския съвет, по 1 от четирите велики сили и по 1 от тихоокеанския съвет, от независимите държави в Близкия изток и Северна Африка и от Британската общност. Макар че по този начин доста свободно се интерпретира оригиналната идея, Кинг е категоричен, че „Чърчил не би могъл да мечтае за по-добър отговор“¹⁵⁷. За негово съжаление никой от точките не се превръща в цел на американската външна политика.

Рузвелт своевременно е информиран за разговора от 22 май от администрацията си¹⁵⁸, а по-късно и от писмото на англичаните. Наличието на окуражителен, но неубедителен отговор по-скоро охлажда ентусиазма на Чърчил. Той бързо разбира, че президентът ще продължи да смята Съвета на Европа за вредна идея¹⁵⁹, тъй като би дал на европейците свобода и самостоятелност, която в САЩ смятат за опасна. Без съмнение след подобно разочарование Чърчил говори по-малко за славата на Европа и нейното следвоенно организиране, но не е прав Е. Хюз, твърдейки, че още тогава „концепцията за Съвет на Европа се трансформира в концепция за тримата големи и Чърчил все по-силно възприе идеята за нова универсална мироопазваща организация“¹⁶⁰. Все пак до голяма степен е вярно твърдението, че европейските идеи на Чърчил са обречени в хода на войната. Великобритания е твърде слаба, за да може да ги наложи сама и макар че влиянието ѝ в Европа е относително по-голямо, то съвсем не е достатъчно. Фатална роля за успеха на неговата политика изиграва антируската ѝ насоченост¹⁶¹. Този аспект обаче Чърчил не може да избегне, тъй като за него главната цел на Съвета на Европа ще бъде гарантирането на сигурността – а той вижда в Русия не по-малка заплаха за европейската и световната сигурност

от Германия. Той дълго се заблуждава, че за американците по-важен е съюзът с Англия, отколкото този със СССР; ето защо се надява, че те ще приемат обединението на Европа, за да създадат контрабаланс на силата на руснаците. Надеждите му са стъпили на глинени крака, но в продължение на още една цяла година той продължава да вярва в тях.

Е. Хюз коментира неговия план с думите, че „има много какво да се доразвие в структурата на следвоенния свят, каквато Чърчил я предлага през 1943. Всъщност той бе смел опит да се постигне ситуация, благоприятна за Обединеното кралство. Дори в отделните части на Чърчиловия план има какво да се добави, а заедно те не съставят едно хармонично цяло.“¹⁶²

Форин офис и други министри в правителството също не приемат възторжено предложенията на премиера към американците. На 1 юли Идън излиза с меморандум, в който разкритикува в детайли идеите на своя шеф¹⁶³. В по-общ план той заявява, че Световният съвет не трябва да се занимава с частните и взривоопасни проблеми в Европа, по-добре с това да се занимае една комисия за Европа към Обединените нации¹⁶⁴. Той дори не коментира идеята за единно англо-американско гражданство, също лансирана от Чърчил на 22 май, тъй като тя намеквала за англосаксонски заговор срещу останалата част от човечеството. След всички тези обсъждания британското правителство вече е готово с мнението си за следвоенното устройство на света, при това съобразено с американските виждания. На 7 юли 1943 г. Форин офис го изразява в нов меморандум, озаглавен „План на Обединените нации за организиране на мира и благоденствието“¹⁶⁵. Третата част започва с претенцията, че всеки план за Обединените нации трябва да има приложимост най-вече за Европа, защото потенциално Европа е далеч по-опасна зона от Далечния изток. Текстът апелира за създаването на конфедерации в Източна Европа, но признава, че никоя държава не може насилствено да бъде принудена да участва в такава структура и че за постигането им е необходимо най-вече съдействието на съветското правителство. Накрая приема, че ако има добро сътрудничество, Комисията за Европа към Обединените нации може да се превърне по-късно в Съвет на Европа, в който ще са представени всички европейски сили, вкл. Великобритания и Съветският съюз, а добре би било и САЩ¹⁶⁶.

Меморандумът на Идън е приет от Чърчил и става обща позиция на правителството. Той е пратен за обсъждане в различни комисии към правителството и парламента. През август под ръководството на Клемънт Атли се създава Комитет за условията на примирията и гражданската администрация, продължение на комисията, занимаваща се с уреждането на примирието с Италия. В същото време Идън започва да формулира нова насока на британската външна политика, породена от разочарованието от САЩ. Не можейки да приеме предлаганата от Рузвелт първостепенна роля на Китай и отхвърлянето на всякакви планове за европейско обединение, той пише на 12 юли: „Занимавайки се с проблемите на европейското бъдеще, ние трябва да работим по-скоро с Фран-

ция, отколкото със Съединените щати и колкото и далеч да отидем в привличането на Вашингтон към нашата европейска политика, има граници, отвъд които не трябва да се влияем от американците... Европа очаква от нас да имаме собствена европейска политика и да го заявим. Тази политика трябва да има за цел възстановяване независимостта на малките европейски държави и величието на Франция.¹⁶⁷ Но в условията на войната това разумно становище може да остане само пожелание. Сътрудничеството на САЩ все още е прекалено важно, за да могат да бъдат пренебрегнати по който и да било въпрос.

Последните три месеца на 1943 г. са изпълнени от серия срещи на високо равнище между съюзническите сили. Британското правителство има намерението в хода на разговорите да повдигне въпроса за реализирането на Чърчиловия план за трите регионални съвета и особено за Съвета на Европа с цялата тежест, която планът му придава. За срещата на външните министри в Москва всяка от трите участващи страни (Обединеното кралство, СССР и САЩ) подготвя проект за финална декларация, която трябва да очертае рамките на следвоенния свят. В основните си точки трите проекта си приличат, но британският се отличава по отношението към Европа. То е изразено в точка трета: „В съответствие със съображенията, изказани по-горе в точка 2, те [трите правителства] смятат, че са длъжни и заинтересовани да помагат, докъдето се простират пълномощията им, на другите европейски държави да създават всякакви обединения, имащи за цел да подобрят общото благосъстояние и общото процъфтяване на континента.“¹⁶⁸ Идън е инструктиран да настоява за приемането на британския вариант и действително прави опит за това¹⁶⁹, но Хъл отхвърля предложението и настоява първо да бъде разгледана неговата „Декларация на четирите нации за обща сигурност“¹⁷⁰. С известно закъснение Молотов също се изказва против каквото и да било организиране на европейските държави, „защото то е насочено не само във вреда на малките страни, но и в ущърб на общата европейска насоченост“¹⁷¹. Той чете заявлението си на 26 октомври и Хъл твърди, че в него „страстно критикува идеята за планираната федерация на малките държави в този момент... Някои от плановите напомняли на съветския народ политиката на санитарен кордон, насочена в по-предните години срещу Съветския съюз“¹⁷². При това положение Идън осъзнава, че руснаците и американците се разбират прекрасно и са го поставили в изолация. Той пише на Чърчил, че не би могъл повече да настоява и вместо това се присъединява към декларацията на американците за обща международна организация, базирана на суверенното право на всички миролюбиви държави. Единственото му постижение на Московската среща е създаването на Европейската съвещателна комисия¹⁷³, съставена от представители на трите велики сили, по подобие на комисията, занимаваща се с примирието в Италия¹⁷⁴. Тя е базирана в Лондон, което кара Идън да се надява, че англичаните ще играят основната роля в нея и ще могат да реализират поне част от намеренията си¹⁷⁵. Много скоро той е разочарован от липсата на съдействие от страна на Съединените щати и Съвет-

ския съюз, още повече че и Чърчил не отдава голямо значение на работата на комисията.

Между тази среща и първата конференция в Кайро в края на ноември Чърчил изоставя европейските си намерения на заден план. Той е далеч повече разтревожен от очертаващата се изолация на британската външна политика пред по-силните партньори в коалицията. Фундаменталното му схващане, че англо-американското сътрудничество е в основата на съюза и ще продължи да бъде база на следвоенния свят, е разколебано¹⁷⁶. Това е главната му грижа и на конференцията в Техеран¹⁷⁷ през ноември и декември. Там Рузвелт и Сталин имат няколко срещи „на четири очи“, където предпочитат да обсъждат същината на бъдещото развитие на света. Чърчил търпи неуспех в опита си да ограничи апетитите на Сталин за европейски територии, така че съветските придобивки в Прибалтика и Полша (от периода 1939–1940 г.) са потвърдени. Това все повече го убеждава, че съществува реална руска заплаха за Европа. На фона на тази скрита борба единственият случай, когато иска одобрението на руснаците само за един елемент от европейското обединение – Дунавската федерация (Чърчил смята, че тя би била най-малко неприятна на Сталин) – завършва с провал¹⁷⁸.

Но цялостната идея на британците за три регионални съвета под върховенството на Световен съвет се обсъжда от ръководителите на САЩ и СССР на втория им самостоятелен разговор¹⁷⁹. Сталин подкрепя мнението, че Китай не бива да се меси в европейските проблеми и предлага създаването на специално тяло за Европа, но извън световната организация. При тези думи Рузвелт веднага се сеща за предложенията на Чърчил, но заявява, че те не могат да постигнат работеща организация. Освен това той потвърждава мнението си, че Конгресът никога няма да приеме участието на САЩ в една европейска организация и изпращането на американски войски в Европа. Сталин го пита дали по плана за „Четиримата полицаи“ все пак няма да се наложи присъствието на американски сили в Европа, но Рузвелт заявява, че не би искал – че предпочита англичаните и руснаците да се занимават с нея¹⁸⁰. Той прибавя, че може да се създаде съвещателно тяло в Европа, но то трябва да се занимава с всичко друго, освен с военните въпроси и да се състави от великите сили¹⁸¹, – с което предлага концепция противоположна на тази на Чърчил. Заключителната декларация от срещата потвърждава намерението на Рузвелт бъдещият мир да се крепи на трайното приятелство между трите велики сили¹⁸².

След тези срещи желанието на британската външна политика да работи в полза на следвоенното обединение на Европа е до голяма степен изживяно. Въпросът за сигурността на този изстрадал континент се поставя в ръцете на великите сили. Това, което англичаните могат да постигнат, е поне още една европейска държава – Франция – да се включи в числото на великите сили и да влияе осезаемо върху съдбата на света. Форин офис приема концепцията за световна мироопазваща организация, а също и Чърчил, но с явно нежелание и

опитите им да си осигурят известна подкрепа за Съвета на Европа не приключват дотук.

Нов и, както изглежда, последен шанс за проевропейските намерения на Чърчил е конференцията, предложена от руснаците, за уточняване параметрите на бъдещата световна организация. Срещата трябва да се проведе през лятото и есента на 1944 г. в Дъмбъртън Оукс¹⁸³, така че тримата основни партньори в Антихитлеристката коалиция изработват своите окончателни становища за устройството на следвоенния свят. Американското мнение не е нищо повече от развиване на плана за „Черитимата полицаи“ в насока на една световна мироопазваща организация, съставена от обединените нации и напълно доминирана от четирите велики държави¹⁸⁴. В него отново не се предвижда специално място за Европа – тя трябва да бъде разоръжена и контролирана от външните сили. Съветският план се съгласява с тази структура, като изрично предвижда възстановяването на пълния суверенитет на всичките 26 държави в Европа¹⁸⁵. Постигането на съгласие по британското становище става с най-големи трудности. Тъй като вече са проведени множество консултации, Чърчил и Идън се опитват да намерят компромис между убеждението си за важността на Европа и исканата от съюзниците им световна организация.

През април и май Форин офис излиза с 6 меморандума за следвоенната организация на света, в които в общи линии приема американското становище и почти нищо не споменава за европейските проблеми, най-малко за европейска федерация¹⁸⁶. Отношението на Чърчил към това ново становище не е особено ясно – от една страна, той го приема, но дава съгласието си толкова лесно заради голямата си заетост по подготовката на десанта във Франция (операция *Овърлорд*); в същото време продължава да настоява на своите регионални съвети. В меморандум от 8 май развива старите си тези – три регионални съвета за Европа, Азия и Америка, всеки с по 12–20 участници и по един глас във Върховния съвет. „Регионалните съвети ще имат задължението да правят всичко, което могат, за развитието на просперитета и хармонията в техните респективни региони.“¹⁸⁷ Към края на документа той заявява: „В рамките на Световния съвет и, надявам се, със съгласието на Доминионите, Обединеното кралство трябва да действа в полза на формирането на Обединени европейски държави.“¹⁸⁸ Само по този начин може да се възроди славата на Европа и нейните древни народи да работят заедно за мира и разбирателството помежду си. Форин офис смята този план за неприложим, най-малкото защото ако участват и американци, Европейският съвет ще се покрива със Световния, но напълно подкрепя мисълта за едни бъдещи Обединени европейски държави. Само че при категоричното руско несъгласие тази перспектива изглежда само теоретична.

През май 1944 г. в Лондон се провежда среща на министър-председателите на страните от Британската общност, които трябва да вземат участие в подготовянето на британското становище. Чърчил се опитва да ги убеди в предимствата на своя план – това е последната възможност идеята за регионалните съвети

да се превърне в официална позиция на британската външна политика¹⁸⁹. Меморандумът от 8 май среща пълно неразбиране и всички министри застават на страната на Идън. Това кара Чърчил да осъществи натиск върху него и да го принуди да коригира някои от точките в своя меморандум. Външният министър и Форин офис са шокирани от липсата на гъвкавост у Чърчил, но излизат с нов документ, като приемат част от идеите му. Съгласяват се Върховният съвет да се опре на три континентални блока, които ще изключват Африка и Близкия изток, но ще ги контролират. Така ще се постигне европейско обединение, което ще възроди цивилизацията на Стария континент и ще помогне за решаването на европейските проблеми, както самите европейци ги виждат – и за създаването на Обединени европейски държави без участието на външни сили¹⁹⁰. (Това е нов момент – след Съвета на Европа, където трите велики сили ще вземат участие, ще дойде ред на една вече напълно самостоятелна европейска организация.) Когато на 17 май коригираният план е представен на министрите, главното, което си спечелва, са критики. Идън коментира реакцията им така: „Техният основен мотив бе нежеланието да бъдат затворени в един регионален съвет, ограничен географски само в една част на света, докато бъдещето им зависеше много повече от събития, които се случваха там, където не бяха представени. С други думи регионалните съвети щяха да направят работата на Британската общност по-трудна.“¹⁹¹ Най-яръст противник е новозеландският премиер П. Фрейзър, който в специално писмо заявява, че страната му никога няма да приеме цялата идея за три континентални блока¹⁹². Протестът му остава без последици и макар че са направени леки промени във вреда на европейската идея, значението ѝ като цяло се запазва. Идън пише, че Чърчил в никакъв случай не е искал да отстъпи в това отношение, тъй като за него е било от изключителна важност след войната да се създаде европейска регионална структура¹⁹³.

Сър Александър Кадоган изпраща британското становище на съюзниците на 22 юли. На конференцията, където американци, руснаци, англичани и китайци обсъждат рамките на следвоенния ред, Форин офис прокарва идеята за европейско обединение съвсем внимателно. За това Идън има силни аргументи – „засага не трябва да отива по-далеч в предложенията си за специфична европейска организация, тъй като има опасност да оставим руснаците с впечатлението, че се опитваме да организираме Европа срещу тях, а може и да насърчим изолационизма в САЩ“¹⁹⁴. В действителност никакво намерение за организация в Европа не може да успее. Във встъпителната си реч шефът на британската делегация Кадоган с нищо не показва, че правителството му има специални намерения към Европа¹⁹⁵, нито по-късно в хода на разговорите повдига въпроса. Конференцията приема в общи линии американската идея за световната организация – бъдещата Организация на обединените нации – и навлиза в подробности по функционирането на нейния Съвет за сигурност и Общо събрание. Идеите за регионални организации са окончателно изключени¹⁹⁶.

В този момент на последен и ожесточен опит на Чърчил да постигне реализация поне на част от идеите си Военният кабинет е поставен под натиска и на федералистите. От една страна, това са европейските емигрантски правителства в Лондон, чиито проевропейски инициативи се оглавяват обикновено от Спа-ак. През 1944 г., когато се избистрят идеите на съюзниците за бъдещата световна организация, белгиецът повтаря забележката си от 1941 г., заплашвайки, че Англия ще бъде изолирана от процеса на обединение на Европа, ако не го оглави в момента. Преди срещата в Дъмбъртън Оукс Идън приема главите на емигрантските правителства, които настояват за създаването на федерация от европейските държави. Той отговаря, че е възможно да се организира единствено Западна Европа, тъй като в Източна ще доминират руснаците. Всъщност той не вярва дори и в това половинчато обещание¹⁹⁷.

В същото време правителството получава за мнение една проектоконституция на бъдещия европейски съюз, изработена в резултат на проведения през март 1943 г. Паневропейски конгрес в Ню Йорк под председателството на граф Куденове-Калерги. Конгресът излъчва комитет начело с бившия външен министър на Испания Фернандо де Лос Риос, който изработва проекта за конституция. В него пред бъдещата организация са издигнати четири цели – предотвратяване на войните, премахване на тиранията на диктаторски правителства, ограничаване на силата на националната държава и преодоляване на мизерията¹⁹⁸. Като се има предвид резервираната позиция на великите сили, авторите на проекта се опитват да не представят европейското обединение като прекалено амбициозна структура и оставят редица важни въпроси отворени. Стремят се да не засягат силно националния суверенитет, като казват, че Обединените европейски държави ще се различават силно от САЩ, тъй като общата им организация ще има за цел само гарантиране на сигурността и просперитета. В този смисъл предложеното обединение трябва да има конфедеративен характер¹⁹⁹.

На 8 април 1944 г. проектът с придружителни писма е изпратен на Идън и Чърчил от британското посолство във Вашингтон. В писмото до първия Куденове-Калерги пише: „[Проектът] съдържа надеждите на милиони европейци, които сега се бият в нелегалност за нова и демократична Европа на мира, свободата и просперитета. Ако това предложение може да получи моралната подкрепа на вашето правителство, то може да служи за мощно оръжие в психологическата война, както 14-те точки на Уилсън през предишната война, защото повечето германци, които сега са решени да се бият докрай, ще бъдат готови да сложат оръжието и да участват в демократичните обединени европейски държави. Аз ще съм ви много задължен, ако прочетете този документ и изпратите вашите коментари.“²⁰⁰ Във Форин офис документът се посреща хладно дори от такива привърженици на европейската идея като Гледуин Джеб. Положението на Великобритания и бездруго е доста сложно, тъй като никоя от английските идеи за следвоенния свят няма изгледи да се реализира. Моментът е крайно

неподходящ, за да може да се ангажира с подкрепа за федералистите. „Това предложение, дори да беше практично, каквото за нещастие то не е, би било фатално за интересите на страната. Предлагам на външния секретар, като го изпрати на премиера, да му предложи да отговори само с едно кратко заявление“ – смята Джеб²⁰¹. Идън не е съвсем съгласен с него, но казва на Чърчил, че едва ли си струва да се повтарят отново старите аргументи. Препоръката на Форин офис към премиера е да изпрати само едно кратко послание, одобряващо идеята, но няма сведения за никакъв отговор.

След Дъмбъртън Оукс Чърчил окончателно се отказва от настояванията си за специфична организация в Европа. След като се връща от разговорите, той заявява пред кабинета, че доскоро се е надявал, че ще е възможно да се постигне някакво регионално разбирателство в Европа, но вече се съмнява дали нещо подобно изобщо може да бъде реализирано – макар че дори и след създаването на световната организация не ще има открити пречки за оформянето на специална европейска група²⁰².

През последната година от войната Чърчил вижда реализирането на някои от най-големите си страхове относно Европа. Това, което той нарича „руското варварство“, вече залива континента от изток, без британците да могат да се противопоставят ефективно (освен в случая с Гърция). С окупирането на Източна Европа от Червената армия всякакви идеи за обединение, за демократичен и цивилизован съюз, който единствен би осигурил просперитета на европейските народи, се превръщат в илюзия. Чърчил не може да приеме настъпилата промяна и в края на 1944 г. твърди, „че цялата форма и структура на следвоенна Европа имат крещяща нужда от преразглеждане“²⁰³ – късен апел, който не би могъл да има никакъв отзвук. Той признава и съжaliaва за това, че моментни конкретни въпроси, като полските граници, съдбата на Германия и Австрия и световното място на Франция, отвлечат вниманието на съюзните сили от истинската опасност. На 13 май 1945 г., след победата над Германия, той чете реч по радиото, където споделя тежки мисли за Европа – мисли, които будят немалко учудване. „В Европа ние тепърва трябва да работим за укрепването на ясните и честни цели, в името на които влязохме в тази война, и да внимаваме те да не бъдат подминати или пренебрегнати именно в месеците след нашия успех; да внимаваме смисълът на думите „свобода“, „демократия“ и „освобождение“ да не бъде преиначен и разтълкуван различно от начина, по който ние винаги сме ги възприемали. Ще има малка полза от това да накажем хитлеристите за техните престъпления, ако законът и справедливостта не възтържествуват и ако тоталитарни и полицейски правителства заемат мястото на германските завоеватели.“²⁰⁴ Без съмнение тук Чърчил има предвид руснаците, чиито действия влизат в остро противоречие с британските намерения и които се аргументират донякъде със същите фрази за свобода, нова Европа и просперитет за нейните народи. Срещу британците обаче все още стои Рузвелт, който до последните си дни се надява, че Сталин ще демократизира стра-

ната си и ще зачита човешките права и правото на самоопределение на народите в своята сфера на влияние²⁰⁵. Докато американците продължават да разчитат главно на Москва за новото устройство на света, никаква мисъл за обединение на Европа не може да бъде реализирана. На 26 същия месец в предизборна реч Чърчил повтаря на висок глас убеждението си, че сега британците трябва силно да се ангажират с Европа: „Ние сме много тясно свързани с този континент и неговите интереси са важна част от нашите интереси.“²⁰⁶

На конференцията в Ялта през февруари 1945 г. многократно се потвърждават американско-руските принципи за следвоенната сигурност, които са приети и от трите делегации – че „най-важното условие за запазването на траен мир е единството между трите държави“²⁰⁷ и че „Германия трябва да бъде също икономически разоръжена, тъй като иначе е невъзможно да се гарантира сигурността в Европа“²⁰⁸. На конференцията в Сан Франциско от 25 април до 26 юни 1945 г., имаща за цел създаването на световната мироопазваща организация (ООН), не става дума за никакви специфични европейски структури, но регионализмът като принцип не е отхвърлен. Трудно е да се прецени доколко роля за това имат дългогодишните настоявания на Чърчил, но така или иначе уверението, че регионализмът ще се окуражава от ООН, е записано дори в Устава, глава VIII, член 52, точка 1: „Настоящият Устав с нищо не пречи за съществуването на регионални споразумения или органи за уреждане на въпроси относно поддържането на международния мир и сигурност, които са подходящи за регионални действия, при условие, че тези споразумения или органи и тяхната дейност са съвместими с целите и принципите на Организацията.“²⁰⁹

Един от важните въпроси, свързан с европейските идеи на Чърчил през войната, е въпросът за мотивите, които го карат да заеме толкова ясна позиция в полза на Съвет на Европа. Учудващ е самият факт, че един от лидерите на Антихитлеристката коалиция и политик от първостепенна световна величина толкова ревностно защитава европейската идея. Дали той споделя вярата на федералистите, че само чрез обединение би имало ново бъдеще за континента или други аргументи го правят случаен техен съюзник? Положителният отговор на второто мнение не е инстинктивен, но изглежда по-вероятен, когато се разгледа в дълбочина. Най-силното потвърждение на верността му е това, че британският народ се намира в коренно различно положение от останалите европейски народи, така че неговите лидери се ръководят от други съображения. Без съмнение Чърчил влага в бъдещото европейско обединение надеждата да бъде бариера срещу съветското настъпление в Европа и именно извеждането на този мотив на преден план го отличава от федералистите. В такъв случай дали британският премиер използва европейската идея като прикритие за създаването на нов европейски ред, съответстващ на британските стратегически интереси, или действително се надява по този начин Европа да възвърне индивидуалното си величие и просперитет? И всъщност до каква степен тези цели съвпадат? Авторите, които намекуват или открито обвиняват Чърчил, че дори с

усилената си европейска пропаганда следвал традиционните британски интереси²¹⁰ (вярно, в една неочаквана и екстравагантна форма), не отдават значение на факта, че за него бъдещото величие на Европа е въпрос на национален интерес. За разлика от времето на Бриановото предложение за европейски федерален съюз, през войната Чърчил много по-пълно слива двете цели, още повече че сега и самата Великобритания трябва да участва в обединението. Ако той бе спрел до предлаганите от Форин офис конфедерации в Източна Европа или дори ако бе повторил схемата, изложена в статията от 1930 г., това в много по-малка степен би било изражение на европейската идея; но включването на Великобритания в бъдещото обединение, макар и на конфедеративен принцип и при до голяма степен запазване на националния суверенитет, показва напълно променено британско гледище за Европа. Тънката граница между обединена Европа с военнополитическа цел за противопоставяне на Съветския съюз и обединена Европа с цел благоденствие на европейските народи, при което влиянието и агресията на руснаците биха били невъзможни, е точно границата, която преминава Чърчил през войната и това, което прави политиката му към Европа повече европейска, отколкото британска. Неуспехът на тази идея пред по-силните британски съюзници прави от него още по-ревностен „европеец“, а е важно и това, че събитията в края на войната и веднага след нея потвърждават, че е бил прав.

БЕЛЕЖКИ

¹ Тук и по-надолу с този термин ще наричам привържениците на идеята за европейска федерация, наследници на паневропейската идея на австрийския граф Куденове-Калерги, които през войната увеличават както своя брой, така и популярността си.

² Излиза на 15 февруари 1930 г. в „Saturday Evening Post“ по повод предложението на Аристид Бриан за „федерална връзка“ (5 септември 1929 г.) между европейските народи. Фразата, която Чърчил използва в заглавието на статията, най-често се превежда „Съединени европейски щати“. През XIX в. европейското обединение действително се е схващало като аналог на САЩ, както заявява Юго в прословутата си реч през 1849 г. (вж. Чубарьян, А. Европейская идея в истории. М., 1987, 201–202), но едва ли може да се каже същото за XX в. Неслучайно Куденове-Калерги заговаря за Паневропа, а неговите сподвижници – и за Европейска федерация. Когато през 1930 г. Чърчил пише за „United States of Europe“, той все още няма предвид нещо подобно на САЩ (без Великобритания), но когато през 1942 г. (а и през 1946 г.) отново споменава фразата, вижда полусуверенни държави, които нямат нищо общо с американските щати. За да се подчертае тази разлика, по-надолу ще се говори за „Обединени европейски държави“.

³ Текстът е цитиран от Чърчил в: The Second World War. Т. 4. London, 1952, p. 504, също и от Lippgens, W. Europa-Föderationspläne der Widerstands-bewegungen 1940–1945. München, 1968, 463–464.

⁴ За проевропейските идеи на Съпротивата вж. Lippgens, W. A History of European Integration. Т. 1. The Formation of European Unity Movement 1945–1947. Oxford, 1982, 45–60.

⁵ В средата на 1942 г. Рузвелт изразява това в т. нар. План за четиримата полицаи, вж. Dallek, R. Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy 1932–1945. New York, 1979, p. 342.

⁶ С изключение на Лео Еймъри, вж. Князевский, В. Б. Провал планов „Обединения Европы“. М., 1958, 99–100.

⁷ Пълен текст на меморандума на Бриан вж. в Documents relatifs à l'organisation d'un régime d'union fédérale européenne. Genève, 9–21 и на български език у Манчев, К. Паневропа и балканска федерация (иден или реализация). С., 1932, 148–161. Британският отговор от 16 юли 1930 г. вж. в Documents on British Foreign Policy 1919–1939. (Ed. by E. L. Woodward and R. Butler). Second series. T. 1. London, 1946, 345–348.

⁸ Brugmans, H. L'idée européenne 1920–1970. Bruges, 1970, 93–94.

⁹ Съставен от министри без портфейли, вж. Pelling, H. Winston Churchill. New York, 1974, p. 419

¹⁰ „Indissoluble Union“; пълен текст на декларацията вж. в Post-War Integration in Europe. (Ed. by Richard Vaughan). London, 1976, p. 12 и Europa-Föderationspläne der Widerstands-bewegungen 1940–1945, 421–423; цитирана е и от самия Чърчил в: The Second World War. T. 2. London, 1955, p. 192, вкл. в българското издание (Чърчил, У. Втората световна война. Мемоари. С., 1993–1995) с превод, от който може да се иска повече.

¹¹ Shlaim, A. Prelude to Downfall: the British offer of Union to France, June 1940, in Journal of Contemporary History, 1974, book 3, p. 28 пише: „От страна на Британия идеята за политически съюз с Франция не бе част от цялостен ангажимент в полза на европейски съюз. Тя бе предложена единствено с цел да се подкрепи англо-френската солидарност в лицето на смъртна опасност. Правителството, което я санкционира, и следващото не споделяха убежденията на Монте и Рейно за очевидната символичност на офертата. Тя се разглеждаше като временен епизод от историята на англо-френските отношения, а не като отворено предложение, към което Франция може да се обърне винаги, щом обстоятелствата позволят.“; това мнение се подкрепя също от Noël, L. Le projet d'Union Franco-Britannique de Juin 1940. – Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale, No 21, 1956; Beloff, M. The Anglo-French Union Project of June 1940. Etudes d'Histoire des Relations Internationales, 1966 (същата статия в: The Intellectual in Politics. London, 1970); Thomson, D. The Proposal of Anglo-French Union in 1940. Oxford, 1966.

¹² Shlaim, A. Цит. съч., с. 61 (по: Coudenhove-Kalergi, R. An Idea Conquers the World. London, 1953, p. 226).

¹³ Пак там (по: Reynaud, P. Unite or Perish. A Dynamic Programme for a United Europe. New York, 1950).

¹⁴ Geraud, A. The Gravediggers of France. Gamelin, Daladier, Reynaud, Petain and Laval. New York, 1944, p. 306 (от присъстващите 24 министри, 13 гласуват против проекта).

¹⁵ Documents on the History of European Integration. (Ed. by Walter Lipgens). T. 2. Berlin, 1986, p. 265, 338, 395.

¹⁶ Shlaim, A. Цит. съч., с. 62.

¹⁷ Amouroux, H. La grande histoire des Français sous l'occupation. T. 2. Quarante million de pétainistes. Juin 1940 – Juin 1941. Paris, 1977, 55–57.

¹⁸ Paxton, R. Vichy France. Old Guard and New Order 1940–1944. New York, 1972, p. 56. Макар че Петен отказва да объяви война на Англия, се водят сражения, започнали през септември 1940 г. с нападенето на силите на Виши над англо-голистките части в Дакар. През октомври 1941 г. Хитлер иска от французите да съдействат срещу евентуално нападение от страна на англичаните, но получава отказ, Amouroux, H. Цит. съч. Т. 3, 80–84.

¹⁹ До голяма степен Рузвелт е блокиран от изолационистките традиции на САЩ, които се поддържат от обществото, още повече докато войната е ограничена в рамките на Европа, вж. Cole, W. S. Roosevelt and the Isolationists 1932–1945. Lincoln, 1983, 471–487. Sherwood, R. Roosevelt and Hopkins. An Intimate History. New York, 1948, p. 128 дава резултатите от едно статистическо проучване от края на 1939 г., според което само 2,5% от американците искат САЩ да воюват на страната на Англия, Франция и Полша срещу 2% за война в полза на Германия; мнозинството от 46,4% не искат САЩ да воюват, а само да продават оръжие или безвъзмездно да подпомагат съюзниците; 14,7% са за по-късно влизане във войната, а 29,9% настояват за пълен неутралитет. Тези данни доказват, че за момента изолационистите имат пълната подкрепа на обществото.

²⁰ Цялата реч от 18 юни вж. у: Gaulle, Ch. de. Mémoires de guerre. T. 1. L'appel 1940–1942. Paris, 1954, 267–268; също и Gaulle, Ch. de. Discours et Messages. T. 1. Pendant la guerre Juin 1940

– Janvier 1946. Paris, 1970, 3–4. Основната мисъл там е: „Нищо не е загубено за Франция. По същия начин, по който сега бяхме победени, един ден победата ще бъде наша. Защото Франция не е сама!“ Подобни по смисъл речи Дьо Гол изнася до септември по радиото от Лондон, вкл. една прокламация към французите.

²¹ На 28 юни 1940 г. правителството на Чърчил официално признава генерал Дьо Гол за „шеф на свободните французи“; Френският комитет за национално освобождение се създава едва на 3 юни 1943 г., вж. *Gaulle, Ch. de Mémoires*. Т. 2. L'unité 1942–1944, p. 109.

²² По-подробно за функционирането на германската власт в Европа вж. *Rich, N. Hitler's War Aims*, Т. 1. Ideology, the Nazi State, and the Course of Expansion. New York, 1973.

²³ Тезата, че успехите на Хитлер на запад са предопределени от съюза, който сключва със Сталин на 23 август 1939 г. (допълнен с още едно споразумение през септември), бе развита подробно и въз основа на документални доказателства от Игор Бунин в трилогията „Операция Буря“ (издадена и на български, С., 1994–1997).

²⁴ *Paxton, R.* Цит. съч., с. 84.

²⁵ *Duroselle, J.-B. L'idée de l'Europe dans l'histoire*. Paris, 1965, p. 293.

²⁶ *Documents on the History of European Integration*. Т. 1. Berlin, 1985, p. 11.

²⁷ *Трухановский, В. У.* Чърчил. С., 1970, с. 341 – фразата е казана на конгрес в Нюрнберг през 1936 г. Авторът се възползва от факта, че през 1942 г. и Чърчил изказва подобни мисли, за да направи едно доста произволно сравнение между него и Хитлер.

²⁸ *Lipgens, W.* Цит. съч., с. 11.

²⁹ Чърчил изказва възмущение от този факт в кореспонденцията си с Рузвелт, писмо от април 1943 г. *Churchill and Roosevelt. The Complete Correspondence*. (Ed. by Warren Kimbal). Т. 2. Princeton, 1984, 194–195.

³⁰ *Rich, N.* Цит. съч., с. 147; *Duroselle, J.-B.* Цит. съч., с. 297.

³¹ *Duroselle, J.-B.* Цит. съч., с. 298.

³² *Lipgens, W.* Цит. съч., с. 11.

³³ *Duroselle, J.-B.* Цит. съч., с. 300 описва Хитлеровата представа за Европа така: около *Grösse Reich* са протекторатите (*lebensraum*), след които с по-малко значение са сателитите на народите с германски произход и накрая останалите сателити.

³⁴ *Чубарян, А.* Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира. М., 1987, с. 286.

³⁵ Думите са отправени към Гьобелс през май 1943 г., вж. *Duroselle, J.-B.* Цит. съч., с. 298.

³⁶ За Съпротивата като цяло съществува изобилна литература: вж. класическото съчинение на *Bernard, H. Histoire de résistance européenne. La „quatrième force“ de la guerre 39–45*. Paris, 1968, а също и *Foot, M. R. D. Resistance: European Resistance to Nazism 1940–1945*. New York, 1977.

³⁷ Все пак британското правителство вижда в Съпротивата по-скоро инструмент, с който може да затруднява действията на вермахта, отколкото източник на идеи. Вж. специалната монография за дейността на Комитета за специални операции (SOE): *Stafford, D. Britain and the European Resistance. A Survey of the Special Operations Executive, with Documents*. Toronto, 1980.

³⁸ *Foot, M. R. D.* Цит. съч., с. 147.

³⁹ *Lipgens, W. A History of European Integration*. Т. 1. The Formation of European Unity Movement 1945–1947. Oxford, 1982, p. 47.

⁴⁰ Пак там, с. 49.

⁴¹ Пак там, с. 51.

⁴² *Duroselle, J.-B.* Цит. съч., с. 307; освен това те се съгласяват, че германският народ трябва да бъде прист наравно с останалите в бъдещото европейско обединение.

⁴³ *Lipgens, W. A History...*, 54–55.

⁴⁴ Пълен текст у: *Lipgens, W. Documents on the History of European Integration*. Т. 1. Berlin, 1986, 678–682.

⁴⁵ Пак там, т. 2, 17–18.

⁴⁶ Макар че и там се развиват европейски идеи; пак там, т. 1.

⁴⁷ Напоследък съществува спор дали Хитлер действително е възнамерявал да осъществи де-

сант във Великобритания, както твърди специалната монография на *Wheatley, R. Operation Sea Lion. German Plans for the Invasion of England 1939–1942*. Westport, 1978. Според Бунич (Цит. съч.) въздушната война между Англия и Германия е целяла по-скоро да бъде заблуден Сталин.

⁴⁸ *Lipgens, W. Documents...* Т. 2, с. 5.

⁴⁹ Пак там, 5–6.

⁵⁰ Пак там, с. 6.

⁵¹ *Cole, W. Roosevelt...*, p. 494.

⁵² *Beloff, M. The United States and the Unity of Europe*. London, 1963, p. 1.

⁵³ *Lipgens, W. Documents...*, p. 7.

⁵⁴ *Dallek, R. Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy 1932–1945*. New York, 1979, p. 342.

⁵⁵ *Cole, W. Roosevelt...*, p. 514.

⁵⁶ *Lipgens, W. Documents...*, p. 7.

⁵⁷ *Beloff, M.* Цит. съч., с. 2. Пълното име на меморандума е „Американските интереси от икономическата интеграция на Европа относно търговските барieri“.

⁵⁸ За Атлантическата среща вж. специалната монография на *Wilson, Th. A. The First Summit. Roosevelt and Churchill at Placentia Bay, 1941*. Lawrence, 1991 (пълн текст на Атлантическата карта на с. 168) и *Churchill, W. The Second World War*. Т. 3, 393–394.

⁵⁹ Пак там, т. 3, 605–606.

⁶⁰ *Lipgens, W. Documents...*, p. 9.

⁶¹ *Dallek, R.* Цит. съч., с. 342. За пръв път Рузвелт излага идеята си на 1 юни 1942 г. в разговор със съветския външен министър Молотов. Той аргументира, че „вместо ново Общество на народите със 100 различни участници, „четиримата полнциан“ с общо население над един милиард души ще осигурят [по-добре] мира“.

⁶² *Lipgens, W. Documents...*, p. 8.

⁶³ Пак там, с. 9; *Beloff, M.* Цит. съч., с. 3.

⁶⁴ *Lipgens, W. Documents...*, p. 10.

⁶⁵ *Barker, E. Churchill and Eden at War*. New York, 1978, p. 205.

⁶⁶ *Lipgens, W. Documents...*, p. 10.

⁶⁷ Вж. по-долу и у *Churchill, W. His Complete Speeches*. Т. 7. New York, 1974, 6755–6765.

⁶⁸ *Woodward, L. British Foreign Policy in the Second World War*. Т. 5. London, 1976, 1–127.

⁶⁹ *Lipgens, W. Documents...*, p. 12.

⁷⁰ Пак там, с. 16.

⁷¹ *Barker, E.* Цит. съч., с. 215.

⁷² *King, F. P. The New Internationalism. Allied Policy and the European Peace 1939–1945*. London, 1973, p. 69.

⁷³ Член 4, точка А, вж. *The Foreign Office and the Kremlin. British Documents on Anglo-Soviet Relations 1941–45*. (Ed. by Graham Ross). Cambridge, 1984, p. 85.

⁷⁴ Пак там, с. 112; резюме на целия разговор вж. пак там, с. 82, също и *The Eden Memoirs. The Reckoning*. London, 1965, p. 290; този характер на срещата подразва Рузвелт, който се опасява, че както през Първата световна война САЩ могат да се изправят пред вече постигнати договорености за бъдещето на Европа, за които не са информирани. За срещата вж. и *Miner, S. Between Churchill and Stalin. The Soviet Union, Great Britain and the Origins of the Grand Alliance*. Chapel Hill and London, 1988, 185–188.

⁷⁵ Според *Lipgens, W. Documents...*, p. 13 това е станало на 3 декември 1941 г.

⁷⁶ *Kaciewicz, George V., Great Britain, the Soviet Union and the Polish Government in Exile (1939–1945)*. The Hague, 1979, p. 86; договорът предвижда само по-близък икономически и политически съюз между двете нации след войната, но всяка от тях ще запази независимостта и суверенитета си. Той позволява на други държави, които искат да се присъединят, да го направят.

⁷⁷ *Papastratis, P. British Policy towards Greece during the Second World War 1941–1944*. Cambridge, 1984, p. 116.

⁷⁸ *The Foreign Office and the Kremlin. British Documents on Anglo-Soviet Relations 1941–45*, p. 20.

⁷⁹ Пак там, с. 20.

⁸⁰ Пак там, с. 112.

⁸¹ Пак там, с. 96.

⁸² Пак там, с. 24. Сресу това той гарантира, че Чехословакия ще се възстанови в границите от 1938 г.

⁸³ Цитатът е от меморандума „Предложение за конфедерации от държавите, лежащи между Германия и Италия от една страна и Русия и Турция от друга“, вж. *Woodward, L.* Цит. съч., с. 18. и *The Foreign Office and the Kremlin. British Documents on Anglo-Soviet Relations 1941–45*, 108–109. Удивително е, че авторът препоръчва участниците да бъдат заставени да влязат в конфедерациите чрез военна сила – например Унгария и България.

⁸⁴ Съветската политика спрямо федерациите в Европа от Уилсън, 23 септември 1942, вж. пак там, 112–114.

⁸⁵ Пак там, с. 127.

⁸⁶ Churchill. (Ed. by Robert Blake and Roger Louis). Oxford, 1994 (вж. есето „Churchill and Europe“ от Max Beloff). Същото у *Mauter, W.* Churchill and the Unification of Europe. – *The Historian*, 61(1), 1998, 67–84 (Интернет адрес <http://www.winstonchurchill.org/ITJ102.htm>).

⁸⁷ Нещо повече, до 1943 г. той избягва да се ангажира със следвоенното уреждане на света чак до Атлантическата среща. Макензи Кинг (министър-председател на Канада) казва, че: „Чърчил беше толкова погълнат от войната, че не виждаше, че решаването на някои проблеми на мира щеше да има чувствителен ефект върху военните усилия.“ През януари 1941 г. в Камарата на общините го питат за целите на Британия във войната, но той отговаря, че той или някой от министрите ще ги оповести при добра възможност. Американската администрация знае за следвоенните възгледи на Чърчил само, че са коренно различни от нейните; вж. *Wilson, Th.* Цит. съч., с. 158.

⁸⁸ *Barker, E.* Цит. съч., с. 204.

⁸⁹ Пак там, с. 205; *Lee, J. M.* The Churchill Coalition 1940–1945. London, 1980, p. 142 обаче преувеличава, като заявява, че Чърчил е виждал новия световен ред доминиран от англосаксонските народи и класическата демокрация.

⁹⁰ Пак там, с. 142; Идън смята, че поведението на Чърчил прави британската външна политика твърде зависима от тази на САЩ и се стреми да охлади ентусиазма му. В това отношение е подкрепен от лейбъристите в правителството. Той е готов дори да блъфира пред американците, за да прикрие неизбежното отслабване на Великобритания.

⁹¹ Вж. този разговор по-надолу.

⁹² *Churchill, W.* The Second World War. Т. 4, p. 720.

⁹³ *Duroselle, J.-B.* L'idée de l'Europe dans l'histoire. Paris, 1965, p. 310.

⁹⁴ *Barker, E.* Цит. съч., с. 207.

⁹⁵ *Hughes, E. L.* Winston Churchill and the Formation of the United Nations Organisation. – *Journal of Contemporary History*, 1974, No 4, p. 179.

⁹⁶ *Woodward, L.* The British Foreign Policy in the Second World War. Т. 5. London, 1976, p. 1.

⁹⁷ Оливър Крауфърд (*Crawford, O.* Done this Day. The European Idea in Action. London, 1970, p. 10) му придава значение за развитието на европейската идея като цяло; споменава го и Трухановски (в: У. Чърчил. С., 1970, с. 340), който го смята за съществена стъпка в развитието на идеите на Чърчил.

⁹⁸ *Churchill, W.* The Second World War, p. 504.

⁹⁹ *Churchill, W.* His Complete Speeches. Т. 6. New York, 1974, p. 6715 (цялата реч от 29 ноември 1942 г. на с. 6710–6715).

¹⁰⁰ *The Eden Memoirs. The Reckoning.* (Ed. by the Earl of Avon). London, 1965, p. 340.

¹⁰¹ Пак там, с. 341.

¹⁰² *Woodward, L.* The British Foreign..., p. 2.

¹⁰³ Британското противопоставяне срещу включването на Кигай в състава на великите сили – до голяма степен инстинктивно – има значение за европейската кауза, тъй като Китай е антиевропейски настроен и в комбинация с антиколониализма на САЩ става опасен за европейските

интереси, вж. Churchill and Roosevelt. The Complete Correspondence (текст на редактора Warren Kimbel). Т. 2. Princeton, 1984, p. 609.

¹⁰⁴ Woodward, L. The British Foreign..., p. 3.

¹⁰⁵ Churchill, W. The Second... Т. 4, p. 504.

¹⁰⁶ Woodward, L. The British Foreign..., 5–7.

¹⁰⁷ Пак там, с. 7.

¹⁰⁸ Пак там.

¹⁰⁹ Пак там, с. 8.

¹¹⁰ The Diaries of Sir Alexander Cadogan 1938–1945. (Ed. by David Dilks). London, 1971, p. 488.

¹¹¹ Churchill. (Ed. by Robert Blake and Roger Louis). Oxford, 1994 (*Beloff, M.* Churchill and Europe).

¹¹² Woodward, L. The British Foreign..., p. 10.

¹¹³ The Diaries of Sir Alexander Cadogan, p. 488.

¹¹⁴ Пак там, с. 14.

¹¹⁵ Пак там, 15–16.

¹¹⁶ Пак там, с. 17.

¹¹⁷ Lee, J. M. The Churchill Coalition 1940–1945. London, 1980, p. 142.

¹¹⁸ Кореспонденцията между тримата големи е цялостно публикувана, вж. вече цитираното съчинение „Churchill and Roosevelt: The Complete Correspondence“, 3 тома (Princeton, 1984), редактирано от Уорън Кимбъл, а също „The Secret Story of World War II: The Ultra-Secret Wartime Letters and Cables of Roosevelt, Stalin and Churchill“ (New York, 1986) и „Stalin's Correspondence with Churchill, Attlee, Roosevelt and Truman 1941–1945“ (London, 1958); съществува и руско издание на кореспонденцията между Сталин и западните му съюзници: „Переписка Председателя СМ СССР И. В. Сталина с Президентами США и Премьер-министрами Великобритании во время Великой отечественной войны 1941–1945“ (М., 1957, с превод на български език).

¹¹⁹ Пълен текст в Churchill and Roosevelt: The Complete Correspondence. Т. 2, 129–132. Вторият абзац от горния пасаж е цитиран и от самия Чърчил в „The Second World War“ (Т. 4, 640–641).

¹²⁰ Woodward, L. The British Foreign..., p. 33.

¹²¹ Churchill, W. His Complete Speeches 1897–1963. Т. 7. „Postwar Planning“, March 21, 1943, 6757–6758 (цялата реч на с. 6755–6765), също у Lipgens, W. Europa-Föderationspläne der Widerstands-bewegungen 1940–1945. München, 1968, 474–477.

¹²² Lipgens, W. Documents on the History of European Integration. Т. 2. Berlin, 1986, p. 229.

¹²³ Woodward, L. British Foreign Policy in the Second World War. Т. 5. London, 1976, p. 33.

¹²⁴ Пак там, с. 35; Barker, E. Churchill and Eden..., p. 208.

¹²⁵ Hughes, E. L. Winston Churchill and the Formation of the United Nations Organisation. – Journal of Contemporary History, 1974, No 4, p. 183. Авторът твърди, че във Вашингтон се е оформило подозрение срещу Чърчил, че иска практически да изолира САЩ от европейските проблеми. Това не е съвсем далеч от истината, макар че по необходимост Чърчил вече приема присъствието на САЩ в Съвета на Европа.

¹²⁶ Пак там, с. 184.

¹²⁷ Lipgens, W. Documents..., 229–230 по: Spectator, No 5987, 26 март 1943.

¹²⁸ Пак там, 230–232 по: New Statesman and Nation, vol. 25, No 632, 3 април 1943.

¹²⁹ Пак там, 804–805 по: Federal Union News, No 101.

¹³⁰ Beloff, M. The United States and the Unity of Europe. London, 1963, p. 5.

¹³¹ Churchill, W. The Second World War. Т. 4, 717–721 (в българското издание на с. 721–726); тук разговорът е предаден буквално по едно писмо-меморандум до Рузвелт, което Форин офис изготвя на 28 май с цел да го информира за срещата, вж. Churchill and Roosevelt: The Complete Correspondence. Т. 2, 222–227; така че двата източника са равностойни.

¹³² Woodward, L. The British Foreign..., 39–41.

¹³³ King, F. P. The New Internationalism. Allied Policy and the European Peace 1939–1945. London, 1973, p. 162.

¹³⁴ *Barker, E. Churchill and Eden...*, p. 208.

¹³⁵ *Simson, H. and McGeorge Bundy. On Active Service in Peace and War. New York, 1947.*

¹³⁶ *Woodward, L. The British Foreign...*, p. 38.

¹³⁷ От американска страна присъстват Уолъс, Стимсън, министърът на вътрешните работи Айкс, председателят на сенатската комисия по външните работи Конъли и заместник-държавният секретар Уелес; от британска с Чърчил е посланикът във Вашингтон лорд Халифакс, вж. *Churchill, W. The Second...* Т. 4, 721–722.

¹³⁸ *Hughes, E. Цит. съч.*, с. 185.

¹³⁹ Пак там, с. 186; Гледуин Джеб заявява за планове на премиер-министъра, че „настояването за инструмент на европейска организация практически не означава нищо“, с което намеква, че или трябва да се излезе с конкретна схема за развитието на Европа, или да не се предлага нищо.

¹⁴⁰ В „*The Second World War*“ Чърчил не казва нищо за Испания и Италия, което обаче е явен пропуск, тъй като в самия разговор са споменати. За това се съди от писмото от 28 май, *Churchill and Roosevelt: The Complete Correspondence*. Т. 2, 222–227; изречението гласи буквално: „След това трябва да има Испания и Италия [като независими държави]“ (р. 223).

¹⁴¹ Чърчил пише така: „[Оставаше] Турция, като тя можеше да пожелае или не да играе някаква роля в балканската система заедно с Гърция“, *Churchill, W. The Second...*, p. 717.

¹⁴² Пак там; *Churchill and Roosevelt: The Complete Correspondence*. Т. 2, p. 223.

¹⁴³ *Churchill. (Ed. by Robert Blake and Roger Louis). Oxford, 1994 (Beloff, M. Churchill and Europe).*

¹⁴⁴ *Churchill, W. The Second...*, p. 717.

¹⁴⁵ На 1 юли 1943 г. Идън излиза с меморандум по идеите, които Чърчил предлага на американците и критикува най-вече именно въпроса за Прусия (*Woodward, L. The British Foreign...*, p. 42). Той не иска тя да бъде отделена от останалата част на Германия, първо, защото е много голяма („от Аахен до Полша“), второ, защото е населена с твърде много католици и етнически непрусази и, трето, защото там е истинската германска индустрия. Двете или повече части на Германия ще търсят обединение, което ще повлече и Австрия и Унгария и в крайна сметка отново ще създаде заплаха за Чехословакия.

¹⁴⁶ Пак там, с. 718.

¹⁴⁷ Вж. по-горе, цитирано по: *Churchill, W. His Complete Speeches*. Т. 7. New York, 1974, p. 6758.

¹⁴⁸ Макар че в началото Чърчил говори за около 12 държави, по-късно в разговора той приема тази цифра за все по-сигурна, вж. *Churchill, W. The Second...*, Т. 4, p. 719; авторите, които разказват за срещата, също невинно уточняват, че става дума за около 12 държави, а приемат цифрата еднозначно, вж. есето на *Beloff, M. Churchill and Europe* (в *Churchill. Oxford, 1994*).

¹⁴⁹ Съществува противоречие: от една страна, Чърчил предлага конфедерации и регионални съвети, което би накарвало суверенитета на участниците, но смята, че те ще се включат, запазвайки националната си и етническата си идентичност. Този аспект е разгледан накратко от Уорън Кимбал, редакторът на „*Churchill and Roosevelt: The Complete Correspondence*“, в бележките по писмото от 28 май. Той го обяснява със стремеж да се възстанови редът, който премиер-министърът „обичаше най-много“ – несмущаваните от войни отношения между великите сили през XIX в. Независимо дали е прав, Чърчил вероятно не успява да прецени докрай съвременното състояние на национализма и си създава илюзорни представи за света.

¹⁵⁰ *King, F. Цит. съч.*, с. 162.

¹⁵¹ *Churchill, W. The Second...*, p. 718.

¹⁵² Пак там.

¹⁵³ Пак там, с. 720.

¹⁵⁴ *Churchill and Roosevelt: The Complete Correspondence*. Т. 2, p. 226.

¹⁵⁵ *Churchill, W. The Second World War*. Т. 4, p. 721.

¹⁵⁶ *Woodward, L. The British Foreign...*, p. 41.

¹⁵⁷ *King, F. Цит. съч.*, с. 163.

¹⁵⁸ Мисля, че трябва да се счита за неточност твърдението на *King, F.* Цит. съч., с. 163, че в нов разговор на следващия ден Чърчил и Рузвелт се върнали на темата, тъй като президентът искал „да чуе продължението“.

¹⁵⁹ *Barker, E. Churchill and Eden...*, p. 208.

¹⁶⁰ *Hughes, E.* Цит. съч., с. 187.

¹⁶¹ Вероятно това е истинската цел на мечтаното от него обединение на Европа, макар че не могат да се отхвърлят с лека ръка думите му за „славата на Европа“ и общото ѝ историческо минало. Т. е. Чърчил няма предвид един типичен военен блок, както се опасават американците и в което руснаците са сигурни (*Трухановский, В. Г.* Внешняя политика Англии в период Второй мировой войны 1939–1945. М., 1965, с. 465), иначе не би настоявал за обединяването на „цяла Европа“, по определено целта му трябва да бъде неутрализирането на руската опасност. Има категорични мнения, които подкрепят този смисъл на плановете му. *King, F.* Цит. съч., с. 163 пише: „Целта на плана беше ясна – трябваше да неутрализира съветската сила в Европа“ и добавя, че Белгия и Холандия трябвало да направят малка жертва, като влязат в конфедерация, но тя била нищо спрямо неутрализирането на такава голяма заплаха.

¹⁶² *Hughes, E.* Цит. съч., с. 188.

¹⁶³ *Woodward, L.* The British Foreign..., 42–43; Идън вижда Дунавската конфедерация между Австрия, Унгария, Чехословакия и Югославия, останалите предложени конфедерации са неизпълними – Балканската, защото, особено ако включва Турция, би предизвикала подозренията на руснаците, а Скандинавската, защото Сталин не би оставил Финландия.

¹⁶⁴ Пак там. Идеята за тази комисия е лансирана малко преди това, на 25 май.

¹⁶⁵ Пълен текст на меморандума: пак там, 51–61 (*United Nations Plan for Organising Peace and Welfare*).

¹⁶⁶ Пак там, с. 160.

¹⁶⁷ *The Eden Memoirs. The Reckoning*, p. 398.

¹⁶⁸ Съветският съюз на международните конференции в периода на Великата отечествена война 1941–1945. Т. 1. Московската конференция на министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания, 19–30 октомври 1943. С., 1984, 80–81 в писмо на британския посланик в Москва Арчибалд Кларк Кер от 5 октомври 1943 г.

¹⁶⁹ *Lipgens, W.* Documents on the History of European Integration. Т. 2, p. 13.

¹⁷⁰ В крайна сметка именно американският проект е приет на 30 октомври, вж. пълен текст в: Съветският съюз... Т. 1, 378–380. Там въпросът за каквото и да било регионализъм старателно е избягнат: „[Съюзените правителства] признават, че е необходимо във възможно най-кратък срок да бъде създадена обща международна организация за поддържане на международния мир и сигурност, основаваща се на принципа на суверенното равенство на всички миролюбиви държави, членове на която могат да бъдат всички такива държави.“

¹⁷¹ *Трухановский, В.* Внешняя политика Англии, с. 465, също и *King, F.* Цит. съч., с. 169.

¹⁷² *Lipgens, W.* Documents..., p. 13.

¹⁷³ Пълен текста на декларацията в: Съветският съюз... Т. 1, 380–381.

¹⁷⁴ *King, F.* Цит. съч., с. 39.

¹⁷⁵ *Barker, E. Churchill and Eden...*, p. 213.

¹⁷⁶ *Mayle, P.* Eureka Summit. Agreement in Principle and the Big Three at Tehran, 1943. Newark, 1984, 44–49.

¹⁷⁷ По-подробно вж. специалната монография от предната бележка и втори том от: Съветският съюз на международните конференции в периода на Великата отечествена война 1941–1945. Т. 2. Техеранската конференция на ръководителите на трите съюзни държави СССР, САЩ и Великобритания 28 ноември – 1 декември 1943. С., 1984.

¹⁷⁸ *Lipgens, W.* Documents..., p. 13, по-подробно в „Техеран–Ялта–Потсдам (Сборник документи)“ (С., 1968, 55–56). Когато относно разделянето на Германия Чърчил предлага изриязиците от Прусия да бъдат обединени в няколко комбинации (каквото е желанието и на Рузвелт), Сталин заявява: „Не ми харесва планът за нови обединения на държави. Дори и да разделим Германия, не бива да създаваме нови обединения... Както и да подходим към въпроса за разделянето на Герма-

ния, не бива да създаваме каквото и да било ново нежизнеспособно обединение от Дунавските държави. Унгария и Австрия трябва да съществуват отделно една от друга.“ Рузвелт се съгласява, след което Чърчил пита рязко: „Маршал Сталин предпочита раздробена Европа?“, което изкарва Сталин от търпение и той отвръща раздражено: „Защо пък Европа?“ Същото в: Съветският съюз... Т. 2, 181–182.

¹⁷⁹ Съветският съюз... Т. 2, 126–127; *Churchill, W. The Second World War*. Т. 5, 320–321.

¹⁸⁰ *Mayle, P.* Цит. съч., с. 87.

¹⁸¹ *King, F.* Цит. съч., с. 164; всъщност такова тяло вече е създадено в лицето на Европейската съвещателна комисия.

¹⁸² Техеран–Ялта–Потсдам, 58–59.

¹⁸³ Съветският съюз... Т. 3. Конференцията на представителите на СССР, САЩ и Великобритания в Дъмбъртън Оукс 21 август – 28 септември 1944. С., 1985; срещата продължава до 7 октомври с разговори на американците и англичаните с китайска делегация.

¹⁸⁴ *Dallek, R. Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy 1932–1945*. New York, 1979, р. 420. Програмата е изработена от Хъл и Уелес и не приема нито една от идеите на британците. Рузвелт казва на Чърчил, че видът ѝ е такъв заради обществения натиск върху него, но тя няма да предопредели решенията им за световния ред.

¹⁸⁵ *Lipgens, W. Documents*... Т. 2, р. 10.

¹⁸⁶ Пълен текст у: *Woodward, L. British Foreign Policy in the Second World War*, 93–116.

¹⁸⁷ Пак там, с. 118.

¹⁸⁸ Пак там. Този организъм трябва да се развие независимо от Европейския регионален съвет и може да вземе за модел Британската империя и доминионите с цялото допълнително предимство на географската близост.

¹⁸⁹ За срещата вж. *Woodward, L. The British Foreign...*, 119–120; *Barker, E. Churchill and Eden...*, р. 208; *King, F.* Цит. съч., с. 168; *The Eden Memoirs*, р. 443.

¹⁹⁰ *Woodward, L. The British Foreign...*, р. 120.

¹⁹¹ *The Eden Memoirs*, р. 443.

¹⁹² *Woodward, L. The British Foreign...*, р. 123. Европейските идеи на британския кабинет са изразени най-вече в точка 18, чийто пълен текст е: „Тъй както има специализирани функционални организации, могат да се създадат и регионални обединения, когато има полза от ограничаването на сферата на действие. Например това е възможно за една Комисия за Европа към Обединените нации, работеща за постигането на европейски организъм, който с подкрепата на трите главни съюзни сили ще работи за развитието на мирните тенденции, ще излекува раните на Европа и в същото време ще предпази Германия отново да доминира над континента.“

¹⁹³ Пак там, с. 125.

¹⁹⁴ Пак там, с. 127.

¹⁹⁵ Съветският съюз... Т. 3, 130–132.

¹⁹⁶ *Dallek, R. Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy 1932–1945*. New York, 1979, 466–467.

¹⁹⁷ *Barker, E. Churchill and Eden...*, р. 215. Идън се основава на една устна забележка на Сталин от 1941 г., очевидно не притежавайки друг сериозен аргумент за мнението си.

¹⁹⁸ *Lipgens, W. Documents*..., 810–812.

¹⁹⁹ Пак там, с. 811.

²⁰⁰ Пак там.

²⁰¹ Пак там, с. 812.

²⁰² *Barker, E. Churchill and Eden...*, р. 209 (27 ноември 1944 г.).

²⁰³ *Churchill, W. The Second World War*. Т. 6. London, 1956, р. 289.

²⁰⁴ Пак там, с. 478; също и *Churchill, W. His Complete Speeches*. Т. 7, р. 7162.

²⁰⁵ Рузвелт умира на 12 април 1945 г., а на 24 март, въпреки силното си раздражение от поведението на руснаците в Полша и от все по-явното им нежелание да партнират на американците в поддържането на следвоенния ред, все още смята, че с едно писмо до Сталин ще може да „разсее облаците“, вж. *Dallek, R.* Цит. съч., с. 526.

²⁰⁶ *Churchill, W. His Complete Speeches*. Т. 7, 7167–7168.

²⁰⁷ Техеран–Ялта–Потсдам, с. 97, 100.

²⁰⁸ Пак там, с. 81.

²⁰⁹ Съветският Съюз на международните конференции в периода на Великата отечествена война 1941–1945. Т. 5. Конференция на Обединените нации в Сан Франциско. С., 1986, с. 672 (целият устав на с. 655–691), също и *Basic Documents of the United Nations*. (Ed. by Louis B. Sohn). Brooklyn, 1956, p. 12.

²¹⁰ Например Е. Хюз: „[Европейската инициатива на Чърчил] бе смел опит да се постигне ситуация, благоприятна за Обединеното кралство“ (*Hughes, E. Winston Churchill and the Formation of the United Nations Organisation*, p. 188); също Ф. Кинг: „Целта на плана [на Чърчил] беше ясна: трябваше да се неутрализира съветската сила в Европа“ (*King, F. The New Internationalism*, p. 163).